

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВАТА
КНИГА ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF EDUCATIONAL STUDIES AND THE ARTS
BOOK OF EDUCATIONAL STUDIES
Volume 113

КОМПЕТЕНТНОСТНО ОРИЕНТИРАН ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПОДХОД В ЧАСА НА КЛАСА В НАЧАЛЕН ЕТАП НА ОБУЧЕНИЕ

ЛЮБЕН ВИТАНОВ

*Катедра „Начална училищна педагогика“
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България*

Любен Витанов. КОМПЕТЕНТНОСТНО ОРИЕНТИРАН ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПОДХОД В ЧАСА НА КЛАСА В НАЧАЛЕН ЕТАП НА ОБУЧЕНИЕ. Студията разглежда съдържанието и основните методически приоритети за организиране и провеждане на компетентностен подход за педагогическа работа в часа на класа. Систематизирани и анализирани са различни определения за компетентност, тяхното съдържание и характеристики. Анализиран е компетентностния подход в научната литература и Европейската образователна политика.

Описана и систематизирана е система от компетентности в часа на класа. Те са организирани в педагогически модел. Той включва 112 очаквани резултата, 40 групи от педагогически теми, задачи и дейности в основните сфери от интердисциплинарния комплекс на гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование. В него са интегрирани основните тематични области в часа на класа. Посочени са характеристики на този модел, изведени от осемгодишна работа по прилагането му в българската образователна система.

Описани са и основните подходи, методи, техники, задачи и дейности за формиране на компетентности и по всички задължителни теми в часа на класа.

Lyuben Vitanov. Department of Primary School Education, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria. A COMPETENT ORIENTED PEDAGOGICAL APPROACH DURING THE CLASS TIME IN PRIMARY EDUCATION. This article reviews the content and main methodological directions for organizing and conducting of competency-based

approach for work in the class time. Different definitions of competency, its content and characteristics are systemized and analyzed. Further, the competence methods in scientific literature and European educational policy are analyzed.

Described and structured in a systems of components in the class time. Those are organized in pedagogical model. This model includes a system of 112 expected results, 40 groups of pedagogical topics, tasks and activities in the main aspects of interdisciplinary complex of civic, health, environmental and intercultural education. It integrates the main subject areas in the class time. Characteristics of this model, delivered from eight years of work on its implementation in the Bulgarian educational system, are presented.

The basic approaches, methods, techniques, tasks and activities for forming competences and on all compulsory topics during the class are described.

Keywords: competency approach, pedagogical work in class, training for key competences in class.

НОРМАТИВНИ РАМКИ ЗА СЪДЪРЖАНИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ В ЧАСА НА КЛАСА

Планирането и провеждането на часа на класа са регламентирани в няколко документа на Министерството на образованието и науката. В закона за предучилищното и училищното образование този час се определя като задължителен „за всеки клас, за всяка учебна седмица“, извън часовете в учебния план. Посочва се също, че „часът на класа се използва за последователно развитие на класа, за патриотично възпитание и за изграждане на граждански компетентности, включително чрез ученическото самоуправление“ (ЗПУО, чл. 92, ал. 2).

Основни за часа на класа са рамковите изисквания, посочени в държавния образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование.

За началния етап на обучение те включват осем тематични области. Разпределението им е направено по класове и включва минимален задължителен брой часове. Общо за часа на класа те са: 20 – за първи, 17 – за втори и трети и 19 часа за четвърти клас. Това означава, че повече от половината от времето в часа на класа се работи по точно определени тематични области. В останалото време „се осъществяват занимания и дейности, свързани с гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование, за развитие на класа като общност, за ученическото самоуправление и др.“ (Наредба, 2016; Наредба, 2018).

Стандартът предвижда възможност за комбиниране на теми и дейности от различни тематични области, „в зависимост от спецификата на класа, възрастта на учениците и конкретния контекст“.

Отбелязана е и възможността министърът на образованието ежегодно да определя и други теми, по които да се работи в часа на класа извън тематичните области. Такива възможности за определяне на приоритетни тематични области се дават и на педагогическия съвет, „съобразно спецификата на общността, средата, интересите и възрастовите особености на учениците“ (Наредба, 2016, Наредба, 2018).

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗА КОМПЕТЕНТНОСТ

В последните десетилетия компетентностите придобиха особена популярност и влияние, както в управлението на бизнеса и обществото, така и в образованието. Огромна заслуга за това има David McClelland, който подлага на съмнение валидността на училищните тестове за интелигентност като доказва, че те не са достатъчни за успеха на ученика. Той предлага да променим фокуса на обучение и диагностика на резултатите и да насочим своето внимание към неговите способности, компетенции. Изследванията на McClelland разкриват и важната роля на мотивацията (потребност от власт, постижения и свързаност с други хора) в компетенциите, която най-добре показва възможностите за успешна професионална реализация на човека (McClelland, 1973: 1–14).

Тази концепция е доразвита и разгърнато представена от John Raven (2001: 253–274), който определя компетентностите като „мотивирани способности“ и посочва редица техни компоненти в няколко категории. Raven смята, че „всички компетенции на високо ниво са основани на мотивационни предразположения, натоваарени със стойност“.

Той формулира и разбирането, че не толкова „ценностите, талантите и приоритетите на хората, а социалните системи, в които те живеят и работят определят поведението им.“ Ефективността на поведението, разбира се, е и силно зависима от това, че „индивидът може да понесе колкото се може повече от поредица от сравнително независими, но кумулативни и замесими, когнитивни, афективни и конативни компоненти на компетентността“ (пак там: 253–274).

John Raven използва понятието компетентност и за „обозначаване на емоционални предразположения“ за участие в „доста специфични, но сложни дейности, които имат познавателни, афективни и конативни компоненти по ефективни начини в различни ситуации“. Важно е да се отбележи, че като „такива те включват много повече от познавателни знания и умствени или сензорно-двигателни умения“. Така в неговия популярен модел на компетентност той залага три основни компонента: познавателен, афективен и конативен (предразположения, нагласи) (пак там: 253–274).

Други изследвания добавят ценностите като важен елемент в системата на компетентностите (Съвет на Европа, 2016: 10, Kolarova, 2014: 13).

Предлагат се модели, в които компетентностите включват и склонности, отражения и различни типове знания и умения като отделни елементи (Европейска комисия, 2017: 23).

Съществуват различни научни разбирания, някои от които акцентират на компетентностите като „способности (рационални, афективни, прагматични), гарантиращи успешно поведение при успешна ситуация“ (Merdzhanova, 2014: 98).

Трябва да отбележим също, че в Европейската квалификационна рамка компетентностите се разглеждат на едно равнище със знанията и уменията. Нещо повече, те се определят като трети съществен компонент и се акцентира върху способностите като основна тяхна характеристика. Пак там способностите се описват с „оглед степента на поемане на отговорност и самостоятелност“. Така компетентността се реализира като „доказана способност за използване на знания, умения – личностни, социални“ и др. в „учебни ситуации и в професионално и личностно развитие“ (Европейска комисия, 2009).

Въпреки това, основното, работещо в педагогическа практика разбиране е, че компетентностите са симбиоза от знания, умения и отношения, нагласи (Препоръка, 2018). В европейската образователна политика знанията са определени като „съвкупност от факти, принципи, теории и практики“, които са свързани с определена сфера на обучение. Те са „резултат от усвояване на информация в процеса на учене“. Знанията могат да бъдат теоретични, фактологични и др. (Препоръка, 2018).

В Европейската квалификационна рамка уменията са определени като способности за „прилагане на знанията и използване на ноу-хау при изпълнение на задачи и решаване на проблеми“. Те се групират като „познавателни (включващи прилагане на логическо, интуитивно и творческо мислене) и практически (включващи сръчност и употреба на методи, материали, уреди и инструменти)“ (Европейска комисия, 2009).

Трябва да добавим и нови аспекти за разбиране на уменията, като „способността и възможността на човек да извършва разсъждения и да използва съществуващите знания, за да постигне резултати“ (Препоръка, 2018).

Третият компонент на компетентностите са отношенията или нагласите. Те представляват „предразположението и начина на мислене за действие или реагиране на идеи, лица или ситуации“ (Препоръка, 2018).

И така компетентностите са сложен комплекс от взаимно обвързани знания, умения и отношения за постигане целите на обучение или очакваните резултати от учебните програми. Те са свързани и с мотивация, ценностно ориентирано поведение, личностни характеристики и други, и са основата за планирането и оценяването на резултатите от педагогическата работа в часа на класа.

КОМПЕТЕНТОСТ И РЕЗУЛТАТИ ОТ ОБУЧЕНИЕТО

Трябва да уточним още едно важно понятие – „резултати от обучението“. В Европейската квалификационна рамка то се определя като система от „показатели за онова, което учащият знае, разбира и може да направи при завършване на учебния процес“ (Европейска комисия, 2009). Като такива те не са само компетентности, които са сложна система от знания, умения и отношения, нагласи, но са основни показатели за няколко важни дейности в организацията на образователната система.

Учебни програми

Очакваните резултати са в основата на учебните програми по всички учебни предмети. Те заемат основната част от подробно описано учебно съдържание.

Планиране

Очакваните резултати са в основата на годишното планиране. Те са част от определяне на знанията, уменията или отношенията, нагласите по всяка конкретна тема през учебната година.

Методически вариант

Очакваните резултати са в основата на разработване на учебниците и учебните помагала и други дидактични материали, които предлагат различни методически подходи и варианти за тяхното постигане. Така за усвояване на определено знание или формиране на умение, отношение или нагласа, могат да бъдат приложени различни теми, задачи, дейности и методически подходи.

Оценяване

Очакваните резултати са основните показатели за оценяване на резултатите от обучението. Те показват доколко учениците са усвоили определени от учебната програма за всеки учебен предмет и клас знания, умения или отношения, нагласи.

Така компетентностите се реализират в една стройна система, която стабилизира и превръща образователната система в един предвидим, планиран и валидиран обективно, въпреки своето многообразие и различни подходи, процес на преподаване и учене.

ОБУЧЕНИЕ И КЛЮЧОВИ КОМПЕТЕНТНОСТИ

След 2006 година Европейската образователна политика е последователно насочена за развитието на ориентирано към компетентности образование, обучение и учене. То включва структура от осем ключови компетентности за учене през целия живот – Европейска референтна рамка (Препоръка, 2006).

Ключовите компетенции се считат за основни умения и нагласи за учениците в подготовката им за пригодност за заетост и успешна реализация в икономиката, съвременното общество и личния им живот.

Тези компетентности са разделени на две основни групи – основни и общоприложими. Основните умения са тези, свързани с езикова и математическа грамотност, както и умения от природните науки и технологиите. В общоприложимите умения се включват дигиталните, гражданските и умения за инициативност и предприемчивост (Европейска комисия, 2012).

Много важно е да отбележим, че в европейската образователна политика всички ключови компетентности се разглеждат като еднакво важни и равнопоставени. Те си взаимодействат и подпомагат в различни ситуации и съчетания, за да подготвят учениците за успешен живот в обществото.

Важно е също така да се отбележи, че в „ключовите компетентности са залегнали умения като критично мислене, умения за решаване на проблеми, за работа в екип, за общуване и водене на преговори, аналитичните умения, творческите способности и межкултурните умения“ (Препоръка, 2018).

КОМПЕТЕНТНОСТИ В ЧАСА НА КЛАСА

В часа на класа се оформят три основни групи от компетентности.

Първата е свързана с гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. В рамковите изисквания за резултатите от обучението в този интердисциплинарен комплекс са определени области от компетентности и съответни групи от знания, умения и отношения. Те са насочени към „придобиване на социални, граждански и интеркултурни компетентности и на компетентности, свързани със здравето и поддържането на устойчива околна среда“ (вж. Наредба, 2016). Като част от стандарти, те естествено се отнасят за края на всички етапи, включително и за началния етап на основната степен на образование.

Втората група компетентности се формират съобразно рамковите изисквания за часа на класа. Те включват осем основни теми: патриотично възпитание и изграждане на национално самочувствие; толерантност и интеркултурен диалог; безопасност на движението по пътищата; защита на населението при бедствия и аварии и оказване на първа помощ; превенция на насилието, справяне с гнева и агресията и мирно решаване на конфликти; превенция на тероризма и поведение при терористична заплаха; кариерно ориентиране; електронно управление и медийна грамотност.

Определен е минимален брой часове за занимания и дейности по тематичните области посочени в таблица 1 (Наредба, 2016; Наредба, 2018).

Таблица 1. Рамкови изисквания при провеждане часа на класа за начален етап

Тематична област	I клас	II клас	III клас	IV клас
Патриотично възпитание и изграждане на национално самочувствие	4	4	4	4
Толерантност и интеркултурен диалог	1	1	1	1
Безопасност на движението по пътищата	9	6	6	6
Защита на населението при бедствия и аварии и оказване на първа помощ	4	4	4	4
Превенция на насилието, справяне с гнева и агресията и мирно решаване на конфликти	1	1	1	1
Превенция на тероризма и поведение при терористична заплаха; киберзащита	1	1	1	1
Кариерно ориентиране	-	-	-	1
Електронно управление и медийна грамотност	-	-	-	1
Общо	20	17	17	19

Третата група се отнася до компетентности, постигнати „чрез дейности за последователно развитие на класа като общност и за ученическо самоуправление на ниво паралелка, клас и училище“ (Наредба, 2016, Наредба, 2018).

МОДЕЛ ЗА ФОРМИРАНЕ НА КОМПЕТЕНТНОСТИ В ЧАСА НА КЛАСА

Моделът се основава на *компетентностен педагогически подход*, който има няколко важни *характеристики*:

- Ориентация повече към преносимите, отколкото към основните ключови компетентности.
- Ориентация към практическа работа и учене чрез трансфер, при което се прилагат много усвоени в учебните дисциплини знания, умения и отношения.
- Превес на активното пред традиционно учене. Изключение прави обучението по безопасност на движението по пътищата, защита от бедствия и аварии, и превенцията на тероризма, където те се съчетават равномерно.
- Педагогическа работа насочена повече към трансверсални умения за критично мислене, решаване на проблеми, общуване и работа в екип, емпатия и творчество.
- Ориентация не само към крайните резултати, но и към процеса на тяхното постигане.
- Висока степен на интегралност.

Моделът включва система от педагогически теми, задачи и дейности в основните сфери от интердисциплинарния комплекс на гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование. В него се интегрират тематичните

области в часа на класа, в които се реализират и подходи за развитие на базови умения като критично мислене, решаване на проблеми, работа в екип, общуване, емпатия и творчество.

Всички компоненти в модела се следват, надграждат, но си взаимодействат динамично и разнопосочно (Диаграма 1).

Диаграма 1. Модел за формиране на компетентности в часа на класа

За планиране и провеждане на ефективна педагогическа работа в часа на класа са структурирани са повече от 112 очаквани резултати като знания, умения и отношения. Те са насочени към развитие на гражданската, предприемаческата, дигиталната, както и към личностна компетентност, социална компетентност и компетентност за придобиване на умения за учене.

Основната част от очакваните резултати в модела е подбрана и систематизирана от стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование, от учебните програми по безопасност на движението на пътищата и указанията на Министерството на образованието и науката и Министерството на вътрешните работи за организиране на обучението по защита от бедствия и аварии и оказване на първа помощ. Липсата на очаквани резултати по някои от задължителните теми за часа на класа наложи и създаване на нови очаквани резултати.

Моделът се реализира в 40 групи от теми, които включват конструирани, адаптирани, систематизирани и апробирани занимания, методи, техники, игри, упражнения и задачи с определени цели, дейности и дидактически варианти за приложение в конкретни теми в часа на класа в началния етап на образование.

Подбрани и адаптирани са методики, идеи и подходи от български и международен опит и добри педагогически практики (Vitanov, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d, Valchev et al., 2006, Cvetanska & Vasileva, 2010, Gyurova et al., 2006, Kashlev, 2004, Yee, 2014, Plackrose, 1992, Radev, 2005, Savcheva&Moinova, 2008, Busan, 2010, De Bono, 2000, 2001, Goleman, 2011, Seligman, 2009) и др.

Моделът се прилага ефективно повече от 8 години в редица училища от София и страната чрез цялостна методическа система (вж. Vitanov, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d).

Ще опиша някои области, основни групи теми, задачи, дейности и методи за прилагане на този модел в педагогическата практика.

ФОРМИРАНЕ НА ГРАЖДАНСКА КОМПЕТЕНТНОСТ

Европейска образователна политика и контекст

Гражданската компетентност е определена като ключова компетентност в Европейската референтна рамка. Тя е важен приоритет в много национални учебни политики след 2006 година. Дванадесет години по-късно Европейската комисия определи някои нови разбирания за гражданската компетентност. Ще опиша накратко някои от тях.

„Гражданската компетентност е способността за действие като отговорни граждани и за пълноценно участие в гражданския и социалния живот въз основа на разбиране на социалните, икономическите, правните и политическите понятия и структури, както и световните събития и устойчивост“ (Препоръка, 2018).

Гражданската компетентност включват система от знания, умения и отношения, нагласи. Ще посоча някои от тях.

На първо място това е разбирането на европейските общи ценности – „познаване на основните понятия и явления, свързани с физическите лица, групите, трудовите организации, обществото, икономиката и културата“. Следва „осведомеността за съвременните събития и критично разбиране за главните събития в националната, европейската и световната история“. Важна е и информираността „относно целите, ценностите и политиките на социалните и политическите движения, както и осведоменост за устойчивите системи, по-специално за изменението на климата и демографските промени в световен мащаб и основните причини за тях“.

Не на последно място по важност са и „познанията за европейската интеграция и осведоменост, за многообразието и културните идентичности в

Европа и в света. Това включва разбиране за мултикултурните и социално-икономическите измерения на европейските общества и за начина, по който националната културна идентичност допринася за европейската идентичност“ (Препоръка, 2018).

Важна част от гражданската компетентност са уменията, свързани със способността за „ефективно участие, заедно с други хора, в дейности от общ или обществен интерес, включително за устойчиво развитие на обществото“. Те включват „умения за критично мислене и интегрирано решаване на проблеми, умения за аргументиране и конструктивно участие в дейности на общността, както и във вземането на решения на всички равнища, от местно и национално до европейско и международно равнище“. Гражданската компетентност включва и „умението за консултиране, за критично разбиране и за взаимодействие както с традиционните, така и с новите видове медии, а също и за разбиране на ролята и функциите на медиите в демократичните общества“.

Традиционно тази компетентност се обвързва и със „правата на човека като база за демокрацията“, която „лежи в основата на отговорната и конструктивна нагласа“. Така конструктивното участие се определя като „желание за участие в демократичното вземане на решения на всички равнища и в граждански дейности. То включва подкрепа за социалното и културното многообразие, равенството между половете и социалното сближаване, устойчивите начини на живот, насърчаването на култура на мир и ненасилие, готовност за зачитане на личното пространство на другите и за поемане на отговорност за околната среда.

Накрая, гражданската компетентност е свързана и с „интерес към политическите и социално-икономическите събития, хуманитарните науки и междукултурното общуване, за да бъде човек подготвен да преодолява предразсъдъци и да постига компромиси, когато е необходимо, и да осигурява социална справедливост и безпристрастност“ (Препоръка, 2018).

Рамкови изисквания в България

Гражданската компетентност е важен приоритет и в българската образователна политика. Тя е подробно разработена в рамкови изисквания (Наредба, 2016). Там се определят няколко важни характеристики на гражданското образование. На първо място това е усвояването на „знания за устройството на демократичното общество“, както и за „правата и задълженията на гражданина“. Втора е насочеността „към формиране на гражданско съзнание и граждански добродетели“, и на последно място са „уменията и готовност за отговорно гражданско поведение“ (Наредба, 2016).

Определени са и важни цели на гражданското образование.

Първата група е насочена към „изграждане на автономна и активна личност“. Тя включва такива важни компетентности като уменията на ученика да „разбира и отстоява общочовешките ценности, ценностите на демокрацията и

човешките права“, да „участва в гражданския, политическия и социалния живот по отговорен, съзидателен и ефективен за себе си и за обществото начин“. Цел на гражданското образование са и знанията „за институциите, структурата и процедурите на демократичното общество, икономическите и политическите реалности на глобализиращия се свят“. Важни цели са насочени към нагласите на ученика да „изразява обосновано и критично гражданската си позиция“.

Втората група цели на гражданското образование са насочени към „функциониране на всяка образователна институция като автономна, активна и саморазвиваща се общност“. Основно те включват усвояването на демократичните ценности, насърчаване на „инициативност, отговорност, солидарност, социална чувствителност и критичност у всички участници в образователната система“. Важна цел на гражданското образование е и изграждането и поддържането на „позитивен психологически климат и възможности за избори“ с гражданското участие (Наредба, 2016).

Гражданската компетентност включват осем области: междуличностни отношения; социална среда; права на човека; демократично гражданство; идентичности и различия в обществото; власт, политика и демократични ценности; социална политика, справедливост и солидарност; глобализация, плюрализъм и толерантност (Наредба, 2016).

В стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование са описани множество знания, умения и отношения. Те могат да бъдат подбрани и групирани като очаквани резултати в часа на класа, както са описани в таблица 2.

Таблица 2. Очаквани резултати от обучението по гражданско образование в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
дава примери и описва поведения на сътрудничество	умее да различава и описва свои и чужди чувства, да описва и дава примери за това, как чувствата влияят върху поведението	свързва правата с отговорностите, като се отнася с отговорност и толерантност при отстояването на правата си – сътрудничество и себеотстояване

познава различни демократични форми на училищния живот и определя мястото си в тях	разбира и описва различия между хората по отношение на пол, възраст, раса, етническа принадлежност, професия	разбира своята идентичност като „гражданин на Република България“ и „гражданин на Европейския съюз“ през споделените граждански ценности и културни традиции
познава основните права на човека и права на детето, както и основни организации и институции в тяхна подкрепа	разбира промените във взаимоотношенията с другите хора, свързани с порастването	осмисля значението на солидарността и сътрудничеството за постигането на лично и общностно благополучие
разбира принципите за равнопоставеност на половете	изгражда чувство на увереност и умения за общуване	осмисля значението на солидарността и сътрудничеството за постигането на лично и общностно благополучие

Така се оформя комплекс от 12 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по гражданско образование в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Ефективно и конструктивно взаимодействие с другите

Включени са многообразни техники за развиване на умения за изслушване и приемане на различни мнения и вярвания, избягване на конфликти, гъвкавост или приспособимост и др. Затова се провеждат теми като „Как се чувствам, когато...“, „Това не ми харесва“, „Защо се е случило това“, „Кой постъпва правилно“, „Как би постъпил ти“ и др.

Малките ученици се включват в дейности за описване на своите и чуждите чувства, анализират галерии от снимки и илюстрации, които оценяват, коментират и защитават позиции, оформят табло със списъци и рисунки на поведение, което приемат и такова, което не одобряват.

Специално внимание се отделя на дискусиите и практическите дейности, свързани с културата на поведение, добрите обноски и взаимното уважение при общуването с връстници и възрастни. Малките ученици учат как да изразяват любезност, уважение и позитивно отношение. Разглеждат и коментират ситуации и илюстрирани примери за добро поведение.

Учениците се включват и в дейности, в които предвиждат последствия от опасно поведение на ученици в различни ситуации в училище, и др. Те са

стимулирани да дават примери за безопасно и социално отговорно поведение и постъпки, които са прави или виждали.

Права и отговорности на детето

Малките ученици усвояват много от важните права на детето и свързаните с тях отговорности. Те участват в малки проучвания, в решаване на проблемни ситуации и казуси, свързани с правата на детето – правото на свобода на мнение, информация и изразяване, правото на образование, отдых и почивка, правото на добър живот и развитие, правото на закрила и др.

Част от темите за отговорното поведение се отнасят до опазване на обществената собственост, включително културно-историческото наследство, здравето и природата. Например „Мое и наше“, „Моите права и отговорности“ и др.

Учениците се запознават с ролята на институции и организации, които защитават техните права и могат да им окажат помощ.

Демократично гражданство

В часа на класа се организират разнообразни дейности за познаване, разбиране и усвояване на правила на демократичното общество. В тях учениците усвояват система от знания и разнообразни задачи, свързани с основните правила за общуване, гражданско поведение, активност и инициативност, нравствени норми и др.

Важна част от тези правила са свързани с демократичните процедури в класа и училището. Затова учениците са стимулирани да участват активно в подготовката и организацията на редица дейности в часа на класа. Те работят в малки групи, генерират и предлагат идеи и решения, избират чрез гласуване общи проекти в клас, екипи, разпределят задачи и много други. В планирането постепенно се включват и разбирането за финансовото осигуряване на различни дейности и идеите за личното и екипното участие в този процес.

Усвояването на гражданските компетентности е активно преподавано в подготовката за празници. Малките ученици се включват със свой принос в организирането и провеждането на националните празници – Деня на народните будители, Деня на българската просвета и култура и на славянската писменост, Националния празник на България и др. Основните дейности са свързани с конкретни проучвания, с полза за обществото, с украса на класната стая с автентично изработени изделия и др.

Важна техника за обучение в гражданство са и таблата, кутиите с въпроси и предложения от учениците. Те се събират и обсъждат периодично.

В отделни теми и дейности започва усвояването на знания и умения, свързани с компетентностите на „гражданин на Европейския съюз“. Учениците разказват за своите пътувания в Европа, представят малки презентации за европейски градове, култура, традиции, спорт и др. Интересни са и игрите, свързани със знамената, гербовете, символите и др.

Чувства и поведение

Учениците се включват в разнообразни дейности за различаване и описване на свои и чужди чувства. Често това става в края на заниманията. Използват се кратки описания, оцветяване на сърчица в различни цветове, групово гласуване с нарисувани личица, оцветени кръгове и др.

Учениците се включват и в работа по казуси, в които описват и дават примери за това, как чувствата влияят върху собственото поведение и това на другите. Използват се и кратки дискусии по възникващи и изкуствено създадени ситуации, в които малките ученици представят и изслушват мнения за това как децата се променят с порастването. Използват се и мини лексикони, кутия на времето и др.

Организируют се и симулативни игри и проучвания, в които се описват различията между хората по пол, възраст, раса, етническа принадлежност, професия.

МЕДИЙНА И КОМПЕТЕНТНОСТ ЗА ЕЛЕКТРОННО УПРАВЛЕНИЕ

Европейска образователна политика и контекст

Медийната грамотност е важен приоритет на европейската политика. В няколко документа се подчертава „решаващото значение на медийното огромяване“ и по-специално „способността за критична оценка на съдържанието“ за „насърчаване на активното гражданско участие в икономическия, културния и демократичния живот на обществото“ (Европейски съвет, 2008).

Медийната компетентност заема важни части от дигиталната компетентност в европейската референтна рамка за учене през целия живот. Там се посочва, че „дигровата компетентност означа уверено, критично, отговорно ползване и ангажираност с дигровите технологии“, както и „медийна грамотност“, безопасност и др. (Препоръка, 2018).

Основните знания на медийната грамотност се определят от познаването на възможностите за „общуване, творчество и иновации“, но от рисковете и ограниченията на дигровите технологии. Особено важен е и „критичния подход към валидността, надеждността и въздействието на информацията и данните, достъпни посредством дигрови средства“, както и познаването на „правните и етичните принципи, свързани с ползването на дигровите технологии“.

Уменията включват както способност за ползване на дигрово съдържание, така и „филтриране, оценяване“.

Отношенията и нагласите се отнасят до „разсъдливо и критично, но любопитно, непредубедено и напредничаво отношение към дигиталните технологии и съдържание“. Посочва се и необходимостта от „етичен, безопасен и отговорен подход към ползването на тези средства“ (Препоръка, 2018).

Рамкови изисквания в България

Електронното управление и медийна грамотност са определени като задължителна тема в часа на класа в четвърти клас. Тъй като няма описани резултати от обучението по нея ще предложи вариант, описан в таблица 3.

Таблица 3 Очаквани резултати от обучението по електронно управление и медийна грамотност

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
познава медии, които могат да представят и интерпретират информация по различен начин	различава вярна от невярна информация, факт или мнение, подвеждаща или фалшива новина и др.	проявява критично отношение към медийно съдържание
познава делови и етични правила за използване и споделяне на медийна информация	умее да общува чрез различни медии, като създава достъпно медийно съдържание	спазва правила за етично и безопасно създаване и споделяне на медийна информация и отговорно онлайн поведение
познава различни възможности на технологиите за осъществяване на административни услуги и комуникация в обществото	умее да намира информация в сайтове, управлявани от образователни институции	отнася се отговорно към споделяне на информация, сигнали и др. към електронните страници на административни институции

Така се оформя комплекс от 9 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по електронно управление и медийна грамотност в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Медии

Малките ученици се запознават с възможностите на различни медии да създават и разпространяват информация. Те разбират, че информацията и посланията могат да се представят по различни начини – текстове, снимки, звук, анимации и др. Затова се обучават да разглеждат информация от различни медии – интернет, образователни сайтове, социални медии и др.

Търсене, оценка, създаване и споделяне на медийна информация

Важна част от обучението е насочена към стимулиране на уменията за търсене на информация от различни източници – електронни и книжни медии,

включително и информация от учители, родители и специалисти. Учениците се включват в дейности по проучване и събиране на различна информация в подготовка на разнообразни инициативи, подготовка за празници, екипна работа и др.

Оценката на информацията включва анализ на медийни текстове, които представят невярна или подвеждаща информация. Учениците се упражняват да обръщат внимание на заглавия, автори, разминаваща се информация, правописни грешки, несъответствия, достоверност, гръмки заглавия, откриване и обмисляне на послания и др. Затова те се включват в дейности за анализ на подвеждаща и невярна информация в текст, компютърно обработени снимки и др. като част от своята медийна грамотност. Организирант се игри с объркани истории, „развален телефон“, нелогични разкази, погрешно поставени думи, странни заглавия, невярна информация и др.

Прилага се и техниката за изразяване на мнение с оптимистична и песимистична насоченост по един и същи казус, решение, поведение и др.

Така малките ученици развиват критично мислене, при което събират и представят аргументи и доказателства. Те са стимулирани да се включат в дебати за защита на тази позиция. Учениците са включени и в разнообразни дейности по решаване на проблеми и казуси чрез търсене на повече от едно решение.

В процеса на работа по проекти и генериране на идеи и решения по различни теми в часа на класа, учениците се включват както в четене, така и в създаване на разнообразни медийни текстове и материали. Най-често те са за училищни вестници и сайтове, обръщения, постери, инициативи и др.

Учениците усвояват важни правила за краткост и яснота, послание, честност, етичност, отговорност и др. Те усвояват и прилагат и правила за споделяне на медийна информация. Така се обучават умения за разумно и обосновано приемане на информация, съобщения, твърдения и др.

Електронно управление

Специални задачи са свързани със запознаване на малките ученици с възможностите на технологиите за осъществяване на административни услуги и онлайн комуникация в обществото. Затова те разглеждат и анализират сайтове на общината, регионалните звена на Министерството на вътрешните работи, Българския червен кръст, Министерството на образованието, образователни институции, включително училищни. Те разбират възможностите за подаване на сигнали, подаване и получаване на информация по електронен път, гласуване, изразяване на позиция и др. Малките ученици са стимулирани да търсят, намират и подбират разнообразна информация, включително свързана с обществото, опазването на околната среда, здравето, защитата от бедствия аварии, пътната безопасност и др.

Важна част от обучението е насочена към формирането на нагласа за отговорно споделяне на информация, сигнали и др. към електронните страници на административни институции.

ПРЕВЕНЦИЯ НА НАСИЛИЕТО, СПРАВЯНЕ С ГНЕВА И АГРЕСИЯТА И МИРНО РЕШАВАНЕ НА КОНФЛИКТИ

Европейска образователна политика и контекст

Европа определя тормозът и насилието в училище като противопоставяне на основните европейски ценности за свобода, толерантност и недискриминация. Затова в много нейни документи, стратегии и проекти се предлагат разнообразни инициативи за превенция и справяне с тормоза и насилието в училище и намаляване на агресията сред децата (Downes, 2016: 16–17).

Съветът на Европа насърчава цялостен училищен подход за превенция с агресията, насилието и тормоза в училище (Battaglia, 2012), който е свързан с гражданската, личностната и социалната ключови компетентности.

Така ненасилието, справянето с гнева и агресията и мирното решаване на конфликти заемат елементи от тези компетентности. Те се отнасят до способността да се „работи конструктивно с други хора“, да се „запазва своята устойчивост за съпричастност и за управление на конфликти в един приобщаващ и подкрепящ контекст“ (Препоръка, 2018). Тази способност определя и важен елемент от цялостния училищен подход, който е свързан с активното участие на децата и създаването на приятелска, сигурна и демократична училищна среда.

Знанията са свързани с усвояване на правила за общуване, „общоприети в различните общества и среди“, а уменията „включват демонстриране на толерантност, изразяване и разбиране на различни гледни точки, както и способност за вдъхване на доверие и за съпричастност“.

Нагласите се отнасят до „готовност за преодоляване на предразсъдъци и за постигане на компромис“. Важни нагласи при компетентностите за ненасилие, справяне с гнева и агресията са свързани с нагласите за зачитане правата на човека. Те се отнасят и до „конструктивното участие“ – подкрепя „равенството между половете и социалното сближаване“, „устойчивите начини на живот, насърчаването на култура на мир и ненасилие, готовност за зачитане на личното пространство на другите“ (Препоръка, 2018).

Цялостният училищен подход за справяне с агресията, тормоза и насилието в училище включва и по-системно използване на обучението за социална и емоционална интелигентност. Така се създават условия за по-системно и ефективно развитие на учениците.

Към това може да се добави и активната работа с родителите и развитие на различните форми на демократична училищна култура, прилагани в много

образователни системи. Чрез нея се създават по-благоприятни възможности за преодоляване на дискриминационния тормоз над малцинствените групи, тормоза срещу ученици със специални образователни потребности или срещу всеки ученик, който изглежда уязвим за своите връстници (Downes, 2016: 7).

Българска образователна политика

Обучението на учениците по превенция на насилието, справяне с гнева и агресията и мирно решаване на конфликти е важен приоритет в българската образователна система. То се определя от *Национална стратегия за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование*. (Механизъм, 2017).

Българската образователна политика следва основните принципи за прилагане на цялостен училищен подход към решаване на превенция на насилието, като прилага концепцията за „подкрепа за личностно развитие на детето и ученика“, „изграждане на позитивен организационен климат“, „утвърждаване на позитивна дисциплина“ и „развитие на училищната общност“ (Механизъм, 2017).

Превенция на насилието, справяне с гнева и агресията и мирно решаване на конфликти е определена и като задължителна тема в часа на класа за всички класове. Тъй като няма описани резултати от обучението по нея ще предложи вариант, описан в таблица 4.

Таблица 4. Очаквани резултати от обучението по превенция на насилието, справяне с гнева и агресията и мирно решаване на конфликти в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
познава различни форми на насилие, тормоз – физическо, психическо, сексуално, пренебрегване	разбира как поведението на един човек може да помогне или да нарани другите	се въздържа и проявява нетърпимост към различни форми на насилие, тормоз
познава различни начини за справяне с гнева и агресията, преодоляване на разногласия и спорове за избягване на конфликти	умее да прилага техники за справяне с гнева и агресията, избягване, преодоляване и решаване на конфликти, възникнали при разногласия и спорове	проявява стремеж към разбирателство, приемане на различия, разногласия и избягване на конфликти за позитивна среда в клас

Така се оформя комплекс от 6 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по превенция на насилието, справяне с гнева и агресията и мирно решаване на конфликти в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Насилие и тормоз

Малките ученици дискутират насилието и тормоза, техните видове и прояви. Разбират, че със своето поведение, включително шеги и закачки могат да наранят хората около тях или да предизвикат опасни инциденти.

Запознават се с различните форми на насилие – физическо, психическо и др., как да ги разпознаем и да реагираме в случай на насилие. Учениците усвояват умения за това как да се обръщат за помощ към възрастни при насилия или да използват телефоните за деца на Държавната агенция за закрила на детето и др.

Важна част от обучението е свързана с усвояване на правила за безопасно поведение, за въздържане от агресия и насилие.

Малките ученици разпознават и тормоза като специфичен вид насилие сред децата. Те разбират, че най-често той се проявява сред групата, в присъствието на съученици или други деца и отсъствие на възрастни. Усвояват правила за избягване на тормоз, действие по нараняване, унижаване и др.

Справяне с агресия и решаване на конфликти

В часа на класа се провеждат много симулативни игри и казуси, в които учениците се упражняват да се справят с агресията. Те усвояват правила за въздържане, избягване или отлагане на отговор, избухване, удряне и др. Малките ученици се обучават да приемат разногласията и споровете, възникващи при работа в екип, спортни и състезателни игри, състезания и др. и да не допускат те да се превръщат в конфликти. Усвояват правила да изслушват и приемат друго мнение, да се отнасят уважително, да не обиждат, да не действат импулсивно и др. Усвоят и правила за култура на поведение.

Ефективна техника за преодоляване на конфликти е създаването на „кодело на избора“ за решаване на конфликти в клас (Nelsen, Lott, Glenn, 2001).

Позитивна среда. Емоционално и социално възпитание

В часа на класа се формират социален усет и социални умения, структурирани от Д. Голман (2010). Малките ученици участват в игри, упражнения за развитие на „първична емпатия“ – споделяне на чувства, „настройка“ – внимателно изслушване и съобразяване с другия, „емпатична акуратност“ – вникване в чувствата и намеренията на другите, „социални познания“ – изграждане на представи за социалния свят.

Формирането на социални умения е насочено към „синхронизация“ – взаимодействие на вербално ниво, „самопредставяне“ – ефективно представяне на самия себе си, „влияние“ – формиране на резултати от социалното взаимодействие и „активна съпричастност“ – съобразяване с потребностите на другия и предприемане на действия в тази посока (Goleman, 2010: 120–121).

Емоционалната интелигентност се формира със задачи, игри, дискусии, анализ на ситуации и казуси в няколко направления, систематизирани от Д. Голман. „Емоционална осъзнатост“ – разпознаване и назоваване на собст-

вените емоции, разбиране на причините за чувствата, разпознаване на разликата между чувства и действия, „управление на емоции“, „способност за адекватно изразяване на гнева без сбивания“, „продуктивно приложение на емоциите“, „управление на взаимоотношенията“ – водене на преговори при разногласия, решаване на конфликти, ангажираност, споделяне, сътрудничество и готовност за помощ.

Към това трябва да добавя и стимулиране уменията на малките ученици за мотивация, проява на постоянство, контролиране на импулсите и настроението, както и трудното за тази възраст умение да отлагаш възнагажденията за усилията ти (Goleman, 2011: 57, 379–380).

ФОРМИРАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКА КОМПЕТЕНТОСТ

Кариерно ориентиране

Европейска образователна политика и контекст

Инициативността и предприемчивостта са определени като ключова компетентност в Европейската референтна рамка. Там тя се определя като „способността за действие в съответствие с благоприятни възможности и идеи и за тяхното трансформиране в ценности за другите хора“. Посочва се също, че предприемаческата компетентност се „основава на творчество, критично мислене, способност за решаване на проблеми, инициативност, постоянство и умение за работа в сътрудничество с цел планиране и управление на проекти, които имат културна, социална или финансова стойност“ (Препоръка, 2018).

Предприемаческата компетентност включват система от знания, умения и отношения, нагласи. Ще посоча някои от тях.

Знанията са свързани с „разпознаване на възможностите за откриване на различни ситуации“ и с „възможности за реализиране на идеи“. Важно е учениците да „разбират кога те могат да се прилагат на практика, както в личната, така и в социалната и професионалната дейност“. Учениците трябва да познават и разбират „подходите за планиране и управление на проекти“. Те усвояват знания, както за „различните процеси, така и за ресурсите, необходими за тяхното осъществяване“. Приоритет са и знанията, и разбирането на „етичните принципи и предизвикателствата пред устойчивото развитие“.

Учениците трябва да „познават своите силни и слаби страни“, които са важни за планиране и организиране на предприемаческо начинание.

Предприемаческите умения се основават на „творчество, което включва въображение, стратегическо мислене и умения за решаване на проблеми“. Тези умения се отнасят и до „критичното и конструктивното мислене“. Предприемаческите умения включват и „способност да се работи, както самостоятелно, така и колективно в екипи, да се мобилизират ресурси и да се поддържа дейността“.

Важни умения са свързани със способността за „ефективна комуникация“ и за „договаряне с други лица“, за „справяне с несигурността, неяснотата и риска“ като част от „вземането на информирани решения, включително и такива за разходи и стойност“.

Предприемаческата нагласа се характеризира с „действеноост, активност и инициативност“. Нейна важна характеристика е високата мотивация, включително съпричастност и оценяване идеите на други хора. Предприемаческата нагласа е свързана с решителност и постоянство за постигане на целите. Важна е и нагласата за поемане на отговорност и прилагане на етични подходи по време на целия процес (Препоръка, 2018).

Българската образователна политика

В последните промени в учебните програми, в българското училище беше въведен учебен предмет, наречен „Технологии и предприемачество“. Така основните елементи на формиране на предприемаческа компетентност бяха определени в учебното съдържание и дейности в тази дисциплина.

Въпреки това формирането на предприемаческа компетентност се реализира и чрез отделни дейности и в другите учебни дисциплини, определени в учебните програми, включително и в часа на класа.

Кариерното ориентиране е насочено към „разбиране значимостта на различни професии и необходимостта от лидери за развитието на общността“ (Наредба, 2015).

Стандартът за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование го определя като една от основните задължителни теми. Там се посочват и редица цели за формиране на предприемаческа компетентност. Такива са уменията на ученика да „взема самостоятелни решения относно своето развитие, проявява инициативност и способност да си поставя цели, да планира и да обосновава действията си“.

Важни цели се отнасят и до участието на учениците във функционирането на всяка образователна институция като автономна, активна и саморазвиваща се общност, включително и ученическата самоорганизация и самоуправление. Те се отнасят най-вече до насърчаването на „инициативност, отговорност, солидарност, социална чувствителност и критичност у всички участници в образователната система (Наредба, 2016).

Тъй като в стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование няма описани резултати от обучението по инициативност и предприемчивост, кариерно ориентиране ще предложи вариант, описан в таблица 5.

Таблица 5. Очаквани резултати от обучението по кариерно ориентиране

знания В резултат на обучението ученикът:	умения В резултат на обучението ученикът:	отношения В резултат на обучението ученикът:
познава отделни свои интереси, силни и слаби страни	умее да се самооценява адекватно и позитивно	проявява самоуважение и самоувереност
познава основните етапи на планиране на своята работа, вкл. финансово осигуряване	умее да предлага идеи, планира и участва в организирането на своята работа и работата на малък скип	проявява инициатива и стремеж към творчество
познава ролята на образованието в кариерното развитие	разбира значимостта на различни професии и необходимостта от лидери за развитието на общността	има нагласа към активно участие и подготовка за кариерно ориентиране

Така се оформя комплекс от 9 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по инициативност и предприемчивост, кариерно ориентиране в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Самопознание, позитивна самооценка и самоувереност

В педагогическата работа в часа на класа се предлагат разнообразни дейности, задачи и примери, включително рефлексия. Самооценката включва оценяване по собствени или зададени от учителя критерии, включително оценяване на решаването на конкретни задачи и участието в дейности на отделния ученик. Важен елемент на самооценката е познаването на свои силни и слаби страни, умения, интереси, хоби, занимания и др. Затова малките ученици работят по теми като „Моето име“, „Интервю“, „Какво харесвам и обичам“, „Вчера, днес и утре“, „Вече съм голям, защото...“, „Опиши приятел“ и др.

Важен елемент от самооценяването е и самооценката на удовлетвореността от свършената работа по различни теми, задачи и дейности. Така малките ученици могат да оцветяват сърчица, цветчета или други фигури с различни цветове в зависимост от това какви чувства са изпитвали. Създават се условия за тяхното по-ефективно самопознание. Тук много успешно се използват разнообразни работни листове, таблици и други готови форми за писане, рисуване, оцветяване и попълване.

Много важно за кариерното ориентиране е развиването и на АЗ-ефективност. Така малките ученици възпитават самоувереност, както и самоуважение, самочувствие, стремеж към самоутвърждаване и успех. Основен подход тук

е стремежът да се довършва започнатото, стимулирането, мотивацията и непрекъснатата подкрепа при решаване на подходящи за учениците задачи и дейности. Важно също така е и развитието на упоритост и последователност.

Формиране на нагласа за инициатива

„Чувството за инициатива“ е в основата на обучението по предприемачество. То е свързано с умения да се предлагат и генерират идеи за решаване на различни проблеми. Често тази нагласа се свързва и с „проактивността“ на учениците в различни дейности – организиране на празници, състезания, викторини, фестивали и др. Учениците са стимулирани да прилагат по-често, когато е възможно, собствена инициатива в процеса на обучение. Това е важна част и от тяхното кариерно ориентиране.

Формиране на умения за планиране, включително на финансово обезпечаване

В часа на класа са предвидени редица задачи и дейности, в които малките ученици се обучават да планират своята работа. Включва се работа по определяне на задачи, срокове, отговорности, организация и др. Важно е и формирането на умение да се подреждат и разпределят задачи и да се определят необходимите ресурси за планираната дейност. Те включват и финансови средства, за които учениците предлагат как да бъдат осигурявани. Полезни са готови форми за планиране – работни листове, таблици и др. за самостоятелна или работа в малък екип.

Това е ключово предприемаческо умение, свързано с разбиране на нуждите и желанията, както и с ограничените ресурси както в личния, така и в семейния бюджет. Малките ученици прилагат усвоените знания и умения за елементите на този бюджет и предлагат различни варианти за участие както в приходите, така и за намаляване на разходите.

Учениците са стимулирани към спестяване на част от своите средства за осигуряване на бъдещи покупки, включително и такива за общи проекти в клас.

Професии и кариера

Кариерното ориентиране в часа на класа е свързано с трансфер на усвоени в обучението по околна среда и технологии и предприемачество знания за различни професии. Малките ученици се обучават да разбират по-добре тяхната значимост и необходимостта от лидери за развитието на общността, региона.

Обучението е насочено и към разбиране важността на образованието в кариерното развитие. Така учениците разбират ролята на собствената си активност, инициативност, стремеж към развитие и успех в ежедневните училищни и извънучилищни дейности като важни за своето бъдеще.

Формиране на умения за работа в екип

Те са свързани с умения за общуване, договаряне, изслушване, приемане на друга гледна точка и позиция, способност да се вземат съвместни решения и др.

Учениците са стимулирани да съставят и приемат правила за работа, усвояват различни роли в екипа, включително и непопулярни. В процеса на работа в екип те проявяват инициатива, усвояват правила за демократичност, включително правене на компромиси. Малките ученици се включват в редица екипни задачи и дейности, където са стимулирани да си взаимодействат, подкрепят и подпомагат, а не да се състезават и стремят към самостоятелност в групата.

ФОРМИРАНЕ НА ЗДРАВНА КОМПЕТЕНТНОСТ

Европейска образователна политика и контекст

Макар да не е определена като ключова компетентност, здравната култура е важна част от Европейската образователна политика. Нещо повече, тя се нарежда до личностната реализация, пригодността за заетост и социалното приобщаване (Препоръка, 2018).

Здравната култура заема и важни елементи от личностната, социалната компетентност и компетентността за придобиване на умения за учене. Те са свързани със „способност за подпомагане на собственото физическо и емоционално благосъстояние, за поддържане на физическото и психичното здраве, за воденето на здравословно осъзнат и ориентиран към бъдещето начин на живот, за съпричастност и за управление на конфликти в един приобщаващ и подкрепящ контекст“ (пак там, 2018).

Знанията, отнасящи се до здравето в тази компетентност са свързани с „познаване на компонентите на здравия дух, здравето тяло и здравословния начин на живот“. Основните умения са насочени към „устойчивост и справяне с несигурността и стреса“, а отношенията се основават на „положителна нагласа към собственото личностно, социално и физическо благосъстояние“ (пак там, 2018).

Ще се спра и на още една важна концепция в Европейската здравна политика – здравната грамотност. Въпреки, че има много и различни по обхват определения, приета е широка, приобщаваща Европейска дефиниция. Тя определя здравна грамотност като част от общата грамотност, която включва система от знания, мотивация и компетентности. Те се отнасят до „достъп, разбиране, оценка и прилагане на здравна информация, за да се вземат всекидневни решения, свързани със здравето, профилактика на болестите и подкрепа на здравето, за поддържане или подобряване на качеството на живот през целия жизнен цикъл“ (Kickbusch, 2013: 4).

В заключение ще добавя и концепцията на световната здравна организация и нейното представителство в Европа за физическата активност. В нея тя е определена като „ключова за развитието на личността, насърчавайки психофизическото благополучие“ (вж. D'Anna, 2019). Глобалният модел на действие за физическа активност насърчава усилията на държавите – членки да изграж-

дат активни общества, активна среда, активен начин на живот, стесняване на малкоподвижните форми на поведение, отстраняване на препятствията пред физическата активност и др. (World Health Organization, 2016: 8).

Рамкови изисквания в България

Здравната компетентност е важен приоритет и в Българската образователна политика. Нещо повече, тя е определена като национален приоритет чрез добавянето ѝ като девета ключова компетентност „Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт“ (Наредба, 2015).

Здравната компетентност е разработена подробно в рамкови изисквания (Наредба, 2016). Там се определят няколко важни нейни характеристики.

На първо място това е развиването на „умения за създаване или поддържане на здравословен стил и условия на живот“. На второ място – това е нагласата за „доброволното адаптиране към поведение, благоприятстващо здравето“.

Определени са и важни цели на здравното образование. Първата група е насочена към „изграждане на автономна и активна личност“. Тя включва такива важни компетентности като уменията на ученика да „подбира адекватна информация, продукти и услуги за подобряване на здравето и поддържа здравословен начин на живот за себе си и за околните“. Към тях могат да се добавят и нагласите да се „носи отговорност за поведението си и оценяване влиянието на постъпките си за своя живот и този на другите хора“.

Втората група цели на здравното образование са насочени към „функциониране на всяка образователна институция като автономна, активна и саморазвиваща се общност“. Основно те включват утвърждаване на „устойчива, включваща, демократична и здравословна среда“, както и изграждане и поддържане на „позитивен психологически климат и възможности за избори, свързани със здравето“.

Здравната компетентност включва седем области: психично здраве и личностно развитие, физическо развитие и дееспособност, превенция на употребата на психоактивни вещества, безопасност и първа помощ, сексуално здраве и сексуално преносими инфекции, лична хигиена, хранене (Наредба, 2016).

В стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование са описани и множество знания, умения и отношения. Те могат да бъдат подбрани и групирани като очаквани резултати в часа на класа, както са описани в *таблица 6*.

Таблица 6. Очаквани резултати от обучението по здравно образование в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
разпознава основни свои чувства и има елементарни умения за изразяването им и справяне с негативни емоции	умее да определя, формулира и заявява собствените желания	разбира, че човек може да постъпи по различен начин в една и съща ситуация
дава примери как личното поведение в ежедневието влияе върху физическото развитие и благополучие	обяснява влиянието на собственото поведение върху физическото състояние и развитие	различава рисково от нерисково поведение и не предприема поведения, водещи до опасност за него и за другите
посочва влиянието на различните храни и начина на хранене върху тях	обяснява как физическите упражнения укрепват костите, мускулите и органите и поддържат тонуса на тялото	доказва необходимостта от съчетаване на физическо и умствено натоварване, сън и почивка
посочва и показва умения за хигиена на очите при писане, четене, гледане на телевизия	умее да поддържа обща хигиена на тялото, облеклото, работното място и дома	демонстрира елементарни умения за ефективно учене
обяснява значението на различните видове храни и техните съставки за здравето	умее да поддържа здравето на зъбите, венците и устната кухина	демонстрира навици за правилно стоене на чина, носене на ученическа чанта
посочва и следва елементарни правила за здравословно хранене	класифицира храните в различните хранителни групи съставя елементарно балансирано дневно меню	осъзнава и цени значението на здравословното хранене за своето развитие.

Така се оформя комплекс от 18 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по гражданско образование в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Физическа активност

Тя е съществена част от здравословния начин на живот и включва различни форми и видове. В часа на класа се насърчават движението, престоя на открито, стимулирането за придвижването пеша или с велосипед, разнообразни

ролеви игри, състезания, включително с велосипеди в училищния двор, подготовка на излети, учене на открито, поддържане на зелени зони и др.

Организиран се и проучвания, изучаване и представяне от отделни ученици или екипи на спортни, състезателни, туристически и игри на открито. Някои от тях могат да се проведат и в часа на класа.

Възможност за подкрепа на физическата активност са съвместните дейности с родителите – организиране на семейни турнири, участие в малки състезания на открито или във физкултурните салони и др. Ефективни са и кратките физически упражнения – игри при смяна на дейността в клас (Vitanov, 2015: 354–370).

Физическата активност в часа на класа се обвързва и с усвояване на правила за избягване на риск и предотвратяване на поведение и действия, които могат да бъдат опасни или да навредят на другите. Учениците се включват в обсъждане на автентични ситуации, казуси и др. Разиграват и симулативни игри.

Лична хигиена

Малките ученици се включват в редица дейности по изучаване на правила за лична и обществена хигиена. На първо място това е подреждането на чантата – пакетиране и разделяне на вещите, учебниците и тетрадките, вкл. опаковането на закуската от дома. На второ място това е хигиената на облеклото – чистота, правилно носене и опазване.

Важни задачи се поставят и за хигиената на миене на ръцете – честота, начин на миене, използвани средства и др. И не на последно място това е хигиената на хранене, измиването на плодовете и зеленчуците, приборите, ползването на салфетки и др.

Личната хигиена е и част от общата хигиена на работното място и в класната стая. Учениците генерират предложения и участват активно в нейното поддържане, включително и чрез дежурства в клас.

Здравословно поведение

То включва усвояването на редица правила за хигиена на учене – правилно стоене на чина, носене на чантата, правилна стойка при учене, самоподготовка и други дейности.

Важен елемент е усвояването на правилата за редуване на умствени и физически дейности, включително и хигиена на очите. Малките ученици дискутират и правила, свързани с осветеността на мястото за учене у дома, ролята на редовното проветряване и др. Много важно е да се стремят да спазват правила за използване на електронни устройства, свързани с времето на ползване и разстоянието на очите до екрана.

Тук трябва да добавя и отделни задачи и дейности, свързани с усвояването на умения за ефективно учене. Те са свързани не само с усвояване на правила, но и генериране на идеи, планиране и организиране на игри от самите ученици за развитието на вниманието, паметта и мисленето.

Здравословно хранене

В часа на класа са предвидени задачи и дейности за прилагане на усвоените знания, свързани със здравословната храна и хранене. Малките ученици са насочени да си приготвят здравословни закуски в дома и за училище. Включват се в дискусии за ролята на здравословното хранене, попълват таблици с храни в различно оцветени сектори и оценяват каква храна са консумирали през деня, изготвят табла с правила и др. Затова те работят по теми като „Да бъдем здрави“, „Здраве всеки ден“ и др.

Психично здраве

Основната работа в часа на класа е насочена към създаване на позитивна образователна среда. Учениците са стимулирани и подкрепяни да изразяват позитивните си емоции, да се стремят към благополучие и духовност. Те са въвлечени в дейности, в които са ангажирани, позитивно ориентирани към другите и умеят да се съсредоточават върху своите задачи с прилив на енергия (Seligman, 2017).

В часа на класа се създават условия да се прилагат повече технологии на позитивното възпитание, свързани със зачитане на правата на детето, уважаване на неговото мнение и индивидуално развитие, повече диалог и окуражаване, както и с всички трудности при признаване на неговата гледна точка (Nelsen, Lott, Glenn, 2001).

Важна част от усвояването на правилата е свързана с избягването на конфликти, позитивната самооценка, разбиране на чуждото мнение и възможностите да се постъпва по различен начин, да се отказват, въздържат и отлагат решения при конфликт.

Учениците са включени и в дейности, в които разказват за себе си, описват и илюстрират собствените си чувства, емоции и желания.

ФОРМИРАНЕ НА КОМПЕТЕНТНОСТ ЗА ЗАЩИТА ОТ БЕДСТВИЯ И АВАРИИ И ОКАЗВАНЕ НА ПЪРВА ПОМОЩ

Обучение на учениците по защита от бедствия и аварии се определя от отделен нормативен документ, разработен от МОН съвместно с МВР. То се осъществява по точно определени теми. Чрез тях се добива ориентация за съдържанието на обучението въпреки, че не са посочени конкретни знания, умения и отношения (Указание за обучение, 2002).

Ще предложи група от очаквани резултати в часа на класа за защита от бедствия и аварии и оказване на първа помощ, описани в таблица 7.

Таблица 7. Очаквани резултати от обучението по защита от бедствия и аварии и оказване на първа помощ в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
познава различни природни бедствия – порой, свлачище, наводнение, земетресение, буря, ураган, зимна виелица и др.	прилага правила за безопасно поведение при бедствия и аварии в различни ситуации	спазва правила за безопасно поведение при различни пребивавания – в населено място, на открито, сред природата и др.
познава сигналите за опасност и телефон 112	умее да предава правилно съобщение за бедствие или авария	прилага правила при обаждане на тел. 112
познава правила за евакуация при различни бедствия и аварии в училище и у дома	прилага правила за безопасно поведение при бедствие или авария	проявява съпричастност и стремеж за взаимопомощ при бедствие
познава правила за пожарна безопасност	разпознава източниците на пожар и умее да действа при пожарна опасност	проявява бдителност за предотвратяване на пожари при игра, излет в природата и др.
познава правила за оказване на първа помощ	умее да окаже първа помощ при нараняване, изгаряне и измръзване, и др.	проявява съпричастност и стремеж към оказване на първа помощ на пострадали

Така се оформя комплекс от 15 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по защита от бедствия и аварии и оказване на първа помощ в часа на класа.

Важно е да отбележа, че за разлика от другите компетентности, тази е свързана с по-голям превес на знанията и ориентация към традиционно преподаване и учене. Това произтича от нормативните документи и необходимостта много от знанията да се преподават в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Защита от бедствия и аварии

Основните знания, които усвояват учениците са свързани с природните бедствия ураган, гръмотевична буря, зимна виелица, порой, наводнение, земетресение и др. Те разбират основните причини за тяхното възникване и най-вече тяхната внезапност, опасност и непредвидимост.

Важна част от обучението е насочена към познаване на основни правила за безопасно поведение в различни ситуации и на различно местоположение –

в населено място, на открито, в гората, полето, до водни повърхности и др. Всички правила са строго структурирани и регламентирани. Те се разискват подробно с малките ученици. Коментират се ситуации, видеоматериали, казуси и др. Учениците се обучават да откриват грешно поведение на хора при природни бедствия и да предвиждат последствия.

Пожарна безопасност

Малките ученици се запознават с огъня като приятел, но и враг с голяма опасност за здравето и живота на хората и обществото. В процеса на работа учениците се запознават с различни източници на запалване, с професията на пожарникаря и други спасители от гражданска защита, БЧК, водни, планински и други спасители.

Основният приоритет е усвояване на правила за безопасно поведение при пожарна опасност и пожар – у дома, на обществено място, сред природата и др. Те се коментират и усвояват последователно във всички класове.

Сигнали и съобщение при защита

Малките ученици се запознават с основните сигнали за ранно предупреждение и оповестяването при опасност от предстоящо или настъпило бедствие или въздушна опасност. Те разбират, че бързите, но овладени действия могат да намалят последиците от нея.

Много важно е и обучението за запознаване с тел. 112. Учениците усвояват редица правила и процедури за бързо и правилно обаждане и съобщаване на информация по телефона, включително и за помощ от възрастен.

Индивидуални средства за защита

Обучението по защита от бедствия и аварии включва и запознаване с основните видове и предназначение на индивидуалните средства за защита. Малките ученици разучават устройството, възможностите и начина на използване на детските противогази и респиратори. Учат се как да си направят памучно-марлена превръзка и да използват предпазни маски, за да се предпазят от дим, задушливи газове и др.

Практически занятия по евакуация

Важна част от обучението е разучаване и осъществяване в симулативна среда на училищния план за защита при бедствия и за оказване на първа долекарска помощ. Основната работа е насочена и към планиране и осъществяване на практическо занятие. То включва както работа в клас, така и взаимодействие с другите класове и администрацията в училище.

Първа долекарска помощ

Малките учениците усвояват важни знания и умения за прилагането на прости действия и техники на пострадал или болен до оказване на професионална медицинска помощ. Те разбират, че всеки може да помогне и понякога

да спаси човешки живот. Учениците са стимулирани да проявят ангажираност и съпричастност.

Основните знания и умения са насочени към оказване на първа помощ при порязвания, одрасквания, ожулвания, изгаряния, измръзвания, ужилвания, навяхване, изкълчване. Малките ученици се запознават и с различни видове рани и как да осъществят кръвоспиране. Разпознават и влиянието на слънцето и топлината при предпазване от слънчев и топлинен удар.

Занятията включват не само разкази и анализ на илюстрации и дискусии, но и симулативни игри, практически упражнения и др.

ФОРМИРАНЕ НА КОМПЕТЕНТНОСТ ЗА БЕЗОПАСНО ДВИЖЕНИЕ ПО ПЪТИЩАТА

Европейска образователна политика и контекст

Обучението по безопасност на движението по пътищата се счита за важна част от политиката за пътната безопасност на Европа. Тя спомага за коригиране на поведението на участниците в движението и е важен фактор за намаляване броя на загиналите при пътнотранспортни произшествия. Така обучението се определя като съществена част от интегрирания подход на Европейския съюз към безопасността на движението по пътищата (European Transport Safety Council, 2019: 5).

Голяма част от Европейските държави включват обучение по пътна безопасност на всички нива на училищно образование в изпълнение на поет ангажимент към подписаната от тях конвенцията на ИКЕ на ООН за движение по пътищата.

Европейската образователна политика за безопасно движение по пътищата възприема компетентностно ориентиран подход, насочен към безопасно поведение. Той включва „придобиване на знания за правилата за движение по пътищата и за адекватно поведение в различни ситуации“, „развиване и подобряване на уменията за безопасно участие в движението чрез обучение и опит“, „засилване и/или променяне на нагласите относно безопасността чрез информираност за рисковото поведение, личната безопасност и опазването здравето и живота на останалите участници в движението“ (European Transport Safety Council, 2019: 7).

Българска образователна политика

Обучение на учениците по безопасност на движението по пътищата е важен приоритет в българската образователна система. То се определя от Национална стратегия за подобряване безопасността на движението по пътищата на Република България и Стратегия на Министерството на образованието и науката за изпълнение на националната стратегия на Република България за подобряване безопасността на движението по пътищата.

Приоритетното значение на обучението по безопасност на движението по пътищата се определя и от разработените учебни програми от Министерството на образованието и науката, които регламентират учебното съдържание за всички класове. Нещо повече, както беше посочено, тази тема за безопасното движение по пътищата заема най-голям дял в часа на класа като минимален брой задължителни учебни часове.

Учебните програми (Програма, 2018a, 2018b 2018c, 2018d) включват теми, очаквани резултати, основни понятия и др. В тях са определени и целите на обучение, препоръчителното разпределение на часовете за обучение и насоки за оценяване на учениците. Посочва се, че половината от часовете трябва да бъдат предвидени за теоретична, а другата част за практическа подготовка на малките ученици. Ще систематизирам основните знания, умения и отношения в таблица 8.

Таблица 8. Очаквани резултати от обучението по безопасност на движението по пътищата в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
познава основни правила за движение на пешеходец – в населено и извън населено място	разпознава безопасния път и използва правила за безопасно придвижване самостоятелно и с възрастен	проявява отговорност като използва зрителни, слухови възприятия и ориентиране в пространството
познава правила за безопасно пресичане, безопасен път и елементи на пътя, кръстовища	умее да прилага правила на пресичане на пешеходна пътека, светофар за пешеходци и пътен светофар за велосипедисти	въздържа се от импулсивни действия и спазва правилата на пътя
познава основни елементи на пътна сигнализация – пътни знаци, пешеходни пътеки, светофари, маркировка	умее да прилага основни правила за безопасно движение, определено от пътната сигнализация	определя отстоянията на пътните превозни средства спрямо себе си и се ориентира според местоположението си
познава основни пътни превозни средства – обществени, за деца, в селското стопанство	спазва основни правила за безопасно поведение като пътник в превозно средство и водач на велосипед, тротинетка и др.	разбира и определя разстоянията на пътните превозни средства по силата на звука спрямо себе си

Така се оформя комплекс от 12 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно

преподаване и учене по безопасност на движението по пътищата в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Пътна среда

Основните знания, които усвояват учениците са свързани с път и елементите на пътя. Чрез разнообразни снимки, илюстрации, видеоматериали и др. учениците се запознават с различни пътни знаци и маркировка. Разпознават ги по форма и предназначение – да указват, забраняват, предупреждават и др. Включват се в дейности по проучване, рисуване и моделиране на някои от тях, които срещат най-често.

Важна част от обучението е насочена към запознаването с различните светофари. Учениците разпознават светофари за пешеходци, за превозни средства, включително и за велосипедисти. Организиран се разнообразни задачи за запознаване с различните кръстовища и ролята за регулирането им от светофари, знаци и пешеходни пътеки. Затова се работи по теми като „Пешеходна пътека“, „Светофар за пешеходци“, „Пътни знаци“ и др.

Част от обучението е свързана и с пътни превозни средства. Малките ученици разпознават различните обществени превозни средства, техните спирки и правилата за безопасно качване, слизане и пресичане след слизане от автобус, тролейбус, трамвай, такси, метро и др. Те усвояват важни правила за безопасно поведение като пътник в обществено превозно средство, включително и в леки автомобили. Част от тях са свързани с придвижването и престоя в превозното средство, използването на предпазни колани и култура на поведение. Отделя се внимание и на превозните средства, използвани в селското стопанство. Малките ученици разглеждат и коментират илюстрации и видеоматериали, коментират важни правила за безопасно поведение, включително и забраната за движение с такива превозни средства, качването в ремаркета и др.

Обучението по безопасност на движението включва и разнообразни дейности по изучаване на устройството, предназначението и правилата за безопасно използване на превозните средства за деца: велосипед, тротинетка, скутер и др. Малките ученици се включват в практически дейности по тяхното регулиране и управление, включително на разрешените за това места.

Правила и култура на поведение на пътя

Учениците се запознават с мястото на движение на участниците в движението по пътищата. Те разбират, че там се използват точни правила, които се спазват от всички.

Важна част от обучението е насочена към разпознаване и спазване на движението по безопасен маршрут до училище и други места. Това включва движение по тротоар, пресичане на определените места и др. Използват се разнообразни илюстрации, казуси и проблемни ситуации.

Учениците са включени в разнообразни задачи и дейности за усвояването на правилата за движение и алгоритмите на пресичане на пешеходците. Те усвояват важни правила за подготовка, изчакване и безопасно пресичане – самостоятелно или с възрастен. Малките ученици са насочвани да се оглеждат, изчакват пълното спиране на превозните средства и бързо пресичане без да се тича. Разбират също, че правилата може да бъдат нарушавани по различни причини и затова трябва да проявяват внимание и бдителност, включително когато имат права и предимство.

Учениците се включват в различни дискусии и симулативни практически игри, в които се запознават и с безопасното движение извън населено място. Те работят по разнообразни задачи в теми като „Моят безопасен път до училище“, „Знам къде и как да пресичам“, „Велосипед“ и др.

Ориентация на пътя

Обучението по безопасност на движението по пътищата е свързано и с усвояване на умения за ориентация на пътя. Учениците развиват своите перцептивни умения, за да спазват правилата на безопасното поведение.

Зрителните възприятия се усъвършенстват с анализ на ситуации, снимки и видеоматериали, както и редица практически дейности. Малките ученици се обучават да определят отстоянията на пътните превозни средства спрямо себе си. Те се запознават с различни начини за определяне на разстояние на око.

Слуховите възприятия се развиват в разнообразни задачи и игри, свързани с разпознаване на звуци по вид, произход, сила, отдалеченост и др. Така малките ученици разбират и определят разстоянията на пътните превозни средства по силата на звука спрямо себе си. Те се включват в игри като „Познай звука“, „Близко или пък далече“, „Кой се движи най-бързо“ и др.

Ориентирането в пространството също е важна част от ориентацията на пътя. Малките ученици са стимулирани да определят своето място на пътя, да посочват къде са те, другите пешеходци, водачите на пътни превозни средства и др. Те използват ориентир с посоки като „вляво“, „вдясно“ и др.

Много от задачите и дейностите са практически и се провеждат като роли и симулативни игри, дейности на открито, в училищния салон, двор, на улицата пред училище и др.

ПРЕВЕНЦИЯ НА ТЕРОРИЗМА И ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ТЕРОРИСТИЧНА ЗАПЛАХА. КИБЕРЗАЩИТА

Европейска образователна политика

Сигурността е ключов приоритет на Европейската политика. Тя включва и много инициативи за обучение. Решителното противопоставяне на тероризма и киберзащитата са два от трите най-важни приоритети на тази политика (Европейска Комисия, 2020).

Тероризъм

Макар да няма единно определение за тероризъм, Европейския съюз приема тероризма като „умишлено престъпление“, което може да нанесе „сериозна вреда на дадена държава или международна организация“. Основните цели на терористичното престъпление са „сериозно сплашване на населението“, „неправомерно принуждаване на правителство или международна организация да извърши или да се въздържа от извършването на някакво действие“, както и „сериозно дестабилизиране или разрушаване на основните политически, конституционни, икономически или социални структури на дадена държава или международна организация“ (Европейски съвет, 2017).

В директивите за борба с тероризма се определят основните терористични престъпления. Такива са посегателствата върху човешкия живот и физическата неприкосновеност на дадено лице, отвлечането или вземането на заложници, причиняване на съществени разрушения на обществени обекти, системи, инфраструктура и др., отвлечане на обществен транспорт, производство или притежаване на взривни вещества и огнестрелно оръжие, замърсяване с опасни вещества, предизвикване на пожари, наводнения или експлозии, смущения или прекъсване на снабдяването с вода, електроенергия и др., „незаконна намеса в система, в данни, сериозно дестабилизиране или разрушаване на основните политически, конституционни, икономически или социални структури на дадена държава или международна организация“ (Европейски съвет, 2017).

Киберсигурност

Въпреки че не съществува стандартно и общоприето определение, киберсигурността се определя като система от „предпазни мерки за защита на информационните системи и техните ползватели от неразрешен достъп, атаки и вреди, за да се гарантира поверителността, целостта и наличността на данните“ (Европейска сметна палата, 2019). Тя включва „предотвратяване, откриване, реагиране и възстановяване от киберинциденти“. Те могат да бъдат преднамерени или не, например случайно оповестяване на информация. Най-често кибератаките включват компютърни атаки на предприятия, организации, кражба на лични данни и дори намеса в обществени организации, изборни процеси и др.

Киберсигурността в Европейския съюз се отнася до защита и от всяка незаконна дейност, свързана с използването на цифрови технологии в киберпространството – атаки с компютърни вируси, дезинформационни кампании, измами с непарични платежни средства, разпространението на материали с насилие, включително над деца и др. Често при киберинцидентите и атаките се използва зловреден софтуер, софтуер за изнудване, кражба на данни, отказ от обслужване, „фишинг“ и др. (Европейска сметна палата, 2019).

Българска образователна политика

България възприема изцяло Европейската политика за борба срещу тероризма и киберсигурност. Министерския съвет разработва закон за противодействие на тероризма и Национална стратегия за киберсигурност.

Превенция на тероризма и поведение при терористична заплаха; киберзащита са определени като задължителна тема за всички класове в часа на класа (Наредба, 2016). Тъй като няма описани резултати от обучението по нея ще предложи вариант, описан в таблица 9.

Таблица 9. Очаквани резултати от обучението по превенция на тероризма и поведение при терористична заплаха; киберзащита в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
познава различни прояви на тероризъм – атентат, бомбена експлозия, убийства, отвличане и др.	разбира опасността и прилага основни правила за безопасно поведение при терористична атака или опасност	проявява критично отношение към прояви на тероризъм, съпричастност към терористични атаки и др.
познава различни прояви на киберопасност – кибератака, кражба на лични данни, изнудване и др.	разбира опасността и прилага основни правила за безопасно поведение в интернет с цел и киберзащита	проявява критично отношение към прояви на кибератаките, киберинциденти и др.

Така се оформя комплекс от 6 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по превенция на тероризма и поведение при терористична заплаха; киберзащита в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Превенция на тероризма

Терористичната заплаха и нейните прояви се изучават във всички класове в началното училище. Представя се достъпна информация за тероризма. Малките ученици се обучават да разпознават различни негови форми и прояви – атентати, насилие, убийства, вземане на заложници и др. Разглеждат илюстрации, медийна информация и други, които са основа за дискусии по темата. Коментират се действията на държавата, гражданското общество и обикновените хора.

Важна част от обучението е насочена към запознаване и усвояване на правила за безопасно поведение при терористична заплаха. Те са групирани за няколко случая – на улицата, в обществена сграда, при атентат, бомбена заплаха, отвличане и др.

Отделя се внимание и на превантивната работа, свързана с повишено внимание към необичайно поведение, облекло, изоставен багаж и др.

Киберзащита

Обучението е насочено към запознаване на основните опасности от инциденти, които могат да се случат в онлайн среда. Учениците разбират колко важно е да опазват своите лични данни, да не споделят информация с непознати, да не разпространяват информация за своите приятели, семейство, училище и др.

Усвояват редица правила за работа с електронните пощи и най-вече предпазване от „фишинг“ като не отварят и не отговарят на писма от непознати податели, включително и такива, които изглеждат изпратени от достоверни източници. Учениците се включват и в дейности по усвояване на правила за безопасно поведение в социалните мрежи – общуване с непознати, определяне на срещи, споделяне и др.

ФОРМИРАНЕ НА ЕКОЛОГИЧНА И КОМПЕТЕНТНОСТ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Европейска образователна политика и контекст

Макар да не е определена като ключова компетентност екологичната компетентност е важна част от Европейската образователна политика (Препоръка, 2018). Тя заема и важни елементи от гражданската компетентност. Свързва се със способност за действие като отговорни граждани и пълноценно участие в граждански живот въз основа на разбиране на световните събития и устойчивост“.

Знанията в екологичната и компетентността за устойчиво развитие се свързват с „осведоменост за устойчивите системи“, по-специално за „изменението на климата и демографските промени в световен мащаб и основните причини за тях“.

Уменията са свързани със „способността за ефективно участие, заедно с други хора, в дейности от общ или обществен интерес, включително за устойчиво развитие на обществото“.

Отношенията, нагласите се отнасят до устойчивите начини на живот и поемане на отговорност за околната среда (пак там, 2018).

Ще посоча и още един важен аспект на екологичната компетентност – екологична интелигентност. Daniel (Goleman 2012: 44 – 45) посочва важни нейни характеристики, свързани не само с „разбирането на организмите и тяхната екосистема“, но и с „умението да се учим от преживения опит и да се справяме ефективно със заобикалящата ни среда.“, както и „воденето на екологично съобразен начин на живот“. Той посочва, че тази интелигентност е свързана с „евристичната способност да се разпознават връзките между човешките

дейности и поредицата от техните последствия в природата и обществото.“
Нещо повече, както социалната и емоционалната интелигентност, екологичната „споява с емпатия когнитивните умения“, свързани с функционирането на природата (Goleman, 2012: 46).

Екологично образование и устойчиво развитие

В последните години екологичното образование надраства границите на преподаване и усвояване на знания и формиране на умения за опазване на околната среда. То се интегрира в един по-широк процес на обучение насочено към социалните и икономически феномени като „ефективното потребление на естествените ресурси, поддържането на екосистемата и отговорно отношение между членовете на обществото и бизнес общността“ (Issues and trends..., 2018: 7-8). Така екологичното образование се превръща в основен елемент на устойчивото развитие. В него, обаче, се добавя и важен елемент за активна позиция и действие насочени към лично участие в разбирането на ролята на хората да прилагат ежедневно природосъобразен начин на живот и отговорност към бъдещите поколения.

В този смисъл образованието за устойчиво развитие не е нов термин на екологичното образование. То го разширява и интегрира, развива не само „екологичната перспективна, но и важни икономически и социални измерения, които не са фокусирани върху екологичното образование“ (Hanisch, 2014: 663).

Рамкови изисквания в България

Екологичната компетентност е важен приоритет и в Българската образователна политика.

Нещо повече, тя е определена като национален приоритет чрез добавянето ѝ като девета ключова компетентност: „Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт“ (Наредба, 2015).

Екологичната компетентност е разработена подробно в рамкови изисквания (Наредба, 2016). Там се определят няколко важни нейни характеристики. На първо място това е разбирането, че „екологичното образование е насочено към формиране на екологична култура, екологично съзнание и екологично поведение в тяхната взаимна връзка“. На второ място това са знанията, свързани с „познаване на екологичните закони“. На трето място е нагласата за „защита, подобряване, управление и разумно използване на природните ресурси, както и опазване на природната среда и на екологичното равновесие“.

Определени са и важни цели на екологичното образование. Първата група е насочена към „изграждане на автономна и активна личност“. Тя включва такива важни компетентности като уменията на ученика да „познава и спазва нормите за екологична култура и поведение с оглед опазване на природата и създаване на устойчива околна среда“, както и знанията за „механизмите на публичните институции и гражданското общество за прилагане на споделена

отговорност за опазване на околната среда и проявява готовност за участие в тях“. Важни цели се отнасят и до уменията на ученика да „прави връзки между отделни сфери на обществения живот и да разбира причините за социалните неравенства, екологичните и глобалните предизвикателства“.

Втората група цели на екологично образование са насочени към „функциониране на всяка образователна институция като автономна, активна и саморазвиваща се общност“. Основно те включват изграждане и поддържане на „позитивен психологически климат и възможности за избори, свързани с екологията“ (Наредба, 2015).

Екологичната компетентност включва пет области: вода, почва, въздух; енергия и климат; биологично разнообразие; потребление и отпадъци; общество и околна среда (Наредба, 2016).

В стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование са описани и множество знания, умения и отношения. Те могат да бъдат подбрани и групирани като очаквани резултати в часа на класа, както са описани в таблица 10.

Таблица 10. Очаквани резултати от обучението по екологично образование в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
изброява примери за подходи за пестене на вода в семейството и в общността и ги прилага	аргументира нуждата от опазването на чистотата на въздуха, водите и почвата и приноса на всеки отделен човек	оценява значението на пестенето на енергия за опазване на природните ресурси и формулира правила за поведение в семейството, в класа, в училището
описва и групира различните видове битови отпадъци според състава им – органични, пластмаса, хартия/картон, стъкло, метал, дърво, други (текстил, кожа, гуми)	коментира някой от основните начини за опазване на природата – различни видове резервати у нас и по света, разумно ползване на ресурсите, поддържане на чистотата в заобикалящата ни среда (вкл. в природни и урбанизирани територии)	изразява своите чувства от срещата с природата, като използва различни художествени средства

дава примери за опасни химични вещества и смеси, използвани в ежедневието, и посочва правилните начини за безопасна употреба, съхранение и изхвърляне	анализира влиянието на замърсяването на околната среда върху здравето на човека	изброява различни места, които хората замърсяват, обяснява как става това и формулира предложения за промяна
изброява организации, занимаващи се с опазване на природата	формулира правила за отговорно поведение, свързано с отпадъците, в паралелката, училището, семейството, на улицата, в градинките, в планината, на морето и др.	планира и участва в съвместни дейности за опазване на природата

Така се оформя комплекс от 12 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по екологично образование в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Опазване на въздуха и пестене на вода и енергия

Учениците усвояват умения да аргументират нуждата от опазването на чистотата на природната среда. Ключово тук е разбирането за личния принос на всеки отделен човек. Затова малките ученици се включват в редица задачи, в които разбират, че могат да допринесат с всяко свое действие за опазването на околната среда. Дейностите са насочени към стимулиране на по-малкото използване на моторни превозни средства, ходенето пеша и приоритетно използване на велосипед, тротинетка и др. за деца.

Учениците усвояват примери за подходи за пестене на енергия и вода в семейството и в клас. Те планират дейности за намаляване потреблението на вода, електричество и топлина, като предлагат и прилагат конкретни мерки. Организируют и отбелязването на дена на водата.

Важна част от обучението е свързана с разумното използване на ресурсите. Малките ученици дискутират различни начини за пестене на хартия, ограничаване разхищението на храна и др. Те се включват в кампании като „Отказ от опаковки“, „Моята торбичка за пазар“, „Тетрадка от стари листове“ и др.

Озеленяване и поддържане на чиста околна среда

Малките ученици са стимулирани да участват активно в озеленяване и поддържане на чистота в клас и училище. Те планират, организират и осъществяват дейности по лично участие в почистване, хигиена и озеленяване на класната стая, включително с осъществяване на акции за събиране на средства и групово спестяване в клас и др. Така се създават не само „зелени кътове“, но и зони, които се поддържат от малките ученици.

Организирант се и кратки часове за хигиенизиране на чина, работното място и класната стая.

Малките ученици провеждат дейности за озеленяване и поддържане на растенията в училищния двор, последователна грижа за отделно „осиновено“ растение и др.

Организиране на разделно събиране на отпадъци в клас

Обучението по екология в часа на класа е свързано с прилагане на знанията за разделното събиране на отпадъци. Малките ученици проучват системата за тяхното събиране в района и прилагат този модел на разделно събиране в клас. Така те групират различните видове отпадъци, според състава им, изработват и знаци за рециклиране с различни цветове за хартия, пластмаса, метал, стъкло и др.

Учениците усвояват примери за опасни химични вещества, батерии, дезинфектанти, почистващи препарати и др. Те се запознават с начини за тяхната безопасна употреба, съхранение и изхвърляне.

Обучението е насочено и към събиране и изхвърляне на отпадъци в определените за това места в училището, селището, природата и др.

Общество и околна среда

Малките ученици се насочват последователно към умения за формулиране на предложения и за участие в инициативи за опазване и защита на природата. Те проучват примери за замърсяване в близката до тях околна среда и инициират дейности за промяна.

Така учениците се включват в инициативи като „И аз мога“ – планиране и осъществяване на малки екологични проекти с лично участие, „Заедно можем повече“ – планиране и осъществяване на периодични екипни дейности по опазването на околната среда и др.

В часа на класа се планира и организира и подготовката за много празници от екологичния календар – ден на земята, ден на птиците, седмица на гората, ден за засаждане на дървета, зелена седмица, ден на цветята, ден за защита на животните и др.

ФОРМИРАНЕ НА ИНТЕРКУЛТУРНА КОМПЕТЕНТНОСТ, ТОЛЕРАНТНОСТ И ИНТЕРКУЛТУРЕН ДИАЛОГ

Европейска образователна политика и контекст

Макар да не е определена като ключова компетентност интеркултурната грамотност е важна част от Европейската образователна политика. Тя заема и важни елементи от гражданската компетентност и отделни части от многоезиковата компетентност. Нещо повече „компетентността по чужди езици включва историческо измерение и межкултурни компетентности“ (Препоръка, 2018).

Интеркултурната компетентност включва система от знания за „европейската интеграция и осведоменост за многообразието и културните идентичности в Европа и в света“. Тук се включва и разбиране за „мултикултурните и социално-икономическите измерения на европейските общества и за начина, по който националната културна идентичност допринася за европейската идентичност“.

Интеркултурната компетентност включва и умения „за аргументиране и конструктивно участие в дейности на общността“ (пак там, 2018).

Основните отношения и нагласи включват „подкрепа за социалното и културното многообразие“, „междукултурното общуване, за да бъде човек подготвен да преодолява предразсъдъци и да постига компромиси, когато е необходимо“ (пак там, 2018).

Към тях могат да се добавят и „оценяване на културното многообразие, интерес и любопитство към различни езици и междукултурно общуване“, както и „уважение към индивидуалния езиков профил на всеки човек“. Това „включва както уважение към майчиния език на лицата, принадлежащи към малцинства и/или от семейства на мигранти, така и признание на официалния език или езици на съответната държава като обща рамка за взаимодействие“ (пак там, 2018).

Рамкови изисквания в България

Интеркултурната компетентност е важен приоритет и в Българската образователна политика.

Интеркултурната компетентност е разработена подробно в рамкови изисквания (Наредба, 2016). Там се посочват нейните характеристики. На първо място това е разбирането, че „Интеркултурното образование е насочено към усвояване на знания за различни измерения на културните идентичности и за основни характеристики на интеркултурните отношения“. На второ място това е формирането на „позитивно отношение към разнообразието във всички области на човешкия живот“. На трето място са уменията и нагласите „за конструктивни взаимодействия в мултикултурна среда“.

Определени са и важни цели на интеркултурното образование. Първата група е насочена към „изграждане на автономна и активна личност“. Тук са определени цели свързани със знания за „институциите, структурата и процедурите на демократичното общество, икономическите и политическите реалности на глобализацията се свят“. Включени са и нагласи за зачитане „значимостта на всяка човешка личност в многообразието от нейните идентичности“, признаване „правото и ценността на различието“, както и приемане „равнопоставеността на всички в общото социално пространство“. Важна цел е свързана и с осъзнаването и цененето на своята културна идентичност и уменията да се „взаимодейства с членовете на семейството си, общността и другите хора по конструктивен и уважителен начин“ (пак там, 2016).

Важни цели се отнасят и до уменията на ученика да „прави връзки между отделни сфери на обществения живот и глобалните предизвикателства“.

Втората група цели на интеркултурното образование са насочени към „функциониране на всяка образователна институция като автономна, активна и саморазвиваща се общност“. Целите са насочени към насърчаване на „отговорност, солидарност, социална чувствителност и критичност у всички участници в образователната система“, както и „утвърждаване на устойчива, включваща и демократична среда, свободна от различните форми на агресия и дискриминация“. Определя се и цел за „изграждане и поддържане на позитивен психологически климат и възможности за избори, свързани с межкултурната толерантност, взаимното разбиране, зачитане и уважение“ (пак там, 2016).

Като цел е определено и „създаване позитивна образователна среда за диалог между представителите на различните културни общности в зависимост от тяхната възраст и компетентности, включително и чрез формите на ученическото участие и самоуправление“ (Наредба, 2015).

Интеркултурното образование включва пет области: културни идентичности; културна осъзнатост; културни различия; толерантност и конструктивни взаимодействия; интеркултурно образование и права на човека.

В стандарта за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование са описани и множество знания, умения и отношения. Те могат да бъдат подбрани и групирани като очаквани резултати в часа на класа, както са описани в таблица 11.

Таблица 11. Очаквани резултати от обучението по интеркултурно образование в часа на класа за начален етап

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
разпознава културно-специфични характеристики на етнически общности у нас	развива умения за взаимодействие с представители на други културни общности във формална (учебна) и неформална (свободно време – изкуство, занаяти, спорт, туризъм и др.) среда	осъзнава ценността на взаимното обогатяване на културите, произтичащо от позитивни интеркултурни взаимодействия
умее да идентифицира прояви на нетолерантност в отношенията между представители на различни културни общности	развива умения за сътрудничество в мултикултурни екипи	формира у себе си емпатични нагласи за разбиране на чуждото поведение

-	-	развива чувствителност към прояви на дискриминация
---	---	--

Така се оформя комплекс от 7 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по интеркултурно образование в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Културни различия

Малките ученици се включват в дискусии и обсъждане на илюстрации, казуси и др., в които се разкриват културни различия. Те работят по теми като „Всички сме еднакви, всички сме различни“, „Какво ни свързва и разделя“, „Децата по света“ и др. Дейностите се провеждат след изучаване на приказки от световното наследство, разкази за деца от други страни или други примери от културата, изкуството или личен опит на отделни ученици. Така те дообогатяват своите представи за културното, етническото, религиозното и друго разнообразие на света около нас.

Организиран се и дейности за разбиране на културните различия, но и много допирни точки при подготовка на празници като Нова година.

Толерантност и конструктивни взаимодействия

Една от основните насоки на интеркултурното образование е формиране на нагласи за толерантност и конструктивно взаимодействие с хора от други страни, религии, цвят на кожа, разбирания, облекло и др. Малките ученици обсъждат казуси и се включват в ролеви игри, в които заемат различни роли при подготовка за участие във фолклорни и детски фестивали, и др.

Интеркултурно образование и права на човека

Малките ученици се възпитават да проявяват разбиране към различията и да не допускат прояви на дискриминация. Те се включват в упражнения за проява на емпатия и разбиране на чуждо поведение и да го приемат като част от многообразието и културната идентичност.

Подкрепа интегрирането на учениците в училищната среда

Важна задача на педагогическата работа в часа на класа е интегрирането на учениците в училищната среда. Тя е свързана не само с адаптацията, но и с активното включване в училищния живот, обединяване с общите цели, интереси, постижения и трудности на класа. Интеграцията се осъществява в съвместния училищен живот организиран около многообразието на учениците в клас, спецификата на преподаване и комуникация на отделния учител, традициите на училището, образователната среда и др. Тя включва и интегриране на ученици с различни етнокултурни специфики, които са в училище и в клас.

Затова при много от инициативите и дейностите в клас учениците са стимулирани да преодоляват различията и конфликтите, да се сплотяват, обединяват около конкретни цели и др.

Развитието на общността е свързана и с демократичното вземане на общи решения, разрешаване на проблеми и сътрудничество. Важен педагогически аспект при формиране на общността е обединяването около общи ценности – толерантност, взаимно уважение и ангажираност, отговорност, култура на поведение, справедливост и др.

ПАТРИОТИЧНО ВЪЗПИТАНИЕ И ИЗГРАЖДАНЕ НА НАЦИОНАЛНО САМОЧУВСТВИЕ

Патриотичното възпитание и изграждането на национално самочувствие са основни приоритети в часа на класа. Те заемат важна част от задължителните теми във всички класове. Част от знанията, уменията и отношенията са формулирани в рамковите изисквания по интеркултурно образование. Тъй като няма описани резултати от обучението ще предложа вариант, който включва някои от тях, като добавям и нови (таблица 12).

Таблица 12. Очаквани резултати от обучението по патриотично възпитание и изграждане на национално самочувствие

<i>знания</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>умения</i> В резултат на обучението ученикът:	<i>отношения</i> В резултат на обучението ученикът:
познава различни измерения на културата – родова история, бит, обичаи, традиции, фолклор, ролеви модели, ценности	разбира и свързва постиженията и историята на родината си като основна причина за национално самочувствие	отстоява значимостта на културата на неговата общност
усвоява начални знания, свързани с колективната памет, от областта на литературата, изобразителното изкуство, музиката и др.	умее да разбира проявите на националното самосъзнание и патриотичния дух	изпитва национална гордост от постиженията и културата на родината и се стреми да участва в запазването на българските традиции

Така се оформя комплекс от 7 знания, умения и отношения, които дават възможност за планиране на система от теми, задачи и дейности за ефективно преподаване и учене по патриотично възпитание и изграждане на национално самочувствие в часа на класа. Ще опиша някои подходи, теми, задачи и дейности за тяхното постигане, групирани тематично.

Традиции и съвременност

Часът на класа е подходящ за планиране на много празници, възпроизвеждане на обичаи, фолклорни дейности и др. Такива са коледните и великденските празници, Лазаровден, Цветница, раздаване на мартеници, и др. Тяхното планиране и осъществяване са свързани с допълнителни проучвания, практическа работа, ангажираност и включване на семейството в образователните училищни дейности.

В часа на класа се насърчава спазването на споделени правила, традиции и колективни ценности. Те са свързани с подготовка и участие на малките ученици в различни училищни прояви, свързани с първия учебен ден, празника на училището, срещи с бивши възпитаници на училището и др. Важни са и дейностите по създаване на постоянна украса в класната стая, в която се включват национални ценности и символи.

Подготовка за празници

Малките ученици участват и в провеждането и на кратки тържества в клас свързани с традициите за честване на имени и рождени дни. В началото на учебната година те правят свой календар, в който отбелязват всички празници, за да могат да планират тяхното осъществяване.

В часа на класа се планират дейности по организиране на някои местни празници. Учениците са стимулирани да правят предложения, проучвания, да подготвят самостоятелни или екипни проекти като учебни табла, постери, възстановки, малки викторини и др.

От особено значение е и планирането и организирането на националните празници. Особено място в тях заемат Денят на народните будители и 24 май. Малките ученици участват в много екипни дейности по украса на класната стая, подготовка на гирлянди, модели, табла с послания и проучвания и др. В тях всеки ученик участва със свой елемент, част и др. в осъществяването на общия замисъл или изделие в класната стая или в училище.

Насърчава се и осъществяването на благотворителност и добри дела в полза на обществото. Такива са например благотворителната дейност в училищната библиотека, изработване на картички за възрастни хора и деца в неравностойно социално положение и др.

Национална и Европейската идентичност

Патриотичното възпитание е тясно вплетено в разбирането на европейската идентичност. Малките ученици са запознават с основните ценности, интегрирани около мотото „Обединени от многообразието“. Включват се в дейности по запознаване с традициите и постиженията на различни страни-членки. Те разбират, че въпреки различията ние имаме и една Европейска култура, ценности и разбирания.

Малките ученици се включват в игри и практически дейности, свързани с изучаване на интересни факти за Европа, изработване на знамена, проучване на интересни места и градове, храни, фолклор и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подбраните, систематизирани и конструирани 113 очаквани резултата – система от знания, умения и отношения са предпоставка за подобряване ефективността на планирането и оценяването на учениците в часа на класа. Те са в основата за структуриране на компетентностно ориентиран подход за преподаване и учене, който комплексно обхваща в един модел сложни, но интегрирани проблеми, теми и съдържание. Те включват 40 групи от теми, организирани около гражданското, здравето, екологичното и интеркултурното образование, но вплетени в разнородни задължителни теми като безопасното движение по пътищата, защитата от бедствия и аварии, кариерно ориентиране, електронно управление и медии, превенция на тероризма и др.

Методическите характеристики на този модел са свързани както с неговите съдържателни елементи, така и с приоритетната му ориентация към преносимите компетентности. За разлика от задължителната подготовка, в часа на класа те се формират предимно чрез доминиране на активното учене, което обединява базисни умения като критично мислене, решаване на проблеми, работа в екип, творчество и др.

Предложените теми, задачи, дейности и подходи могат да бъдат полезни за организиране и провеждане на по-резултатна педагогическа работа в часа на класа.

БИБЛИОГРАФИЯ

НОРМАТИВНИ ДОКУМЕНТИ

- Европейска комисия. Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР). (2009). Люксембург: Служба за официални публикации на Европейските общности [European Union. The European Qualifications Framework for lifelong learning (EQF). Luxembourg: Publications Office of the European Union]
- Европейски съвет. Закljučения на Съвета от 22 май 2008 г. относно европейски подход към медийната грамотност в цифрова среда. (2008/С 140/08) Официален вестник на Европейския съюз. С 140/8. от 6.6.2008 г. [European Council. Council conclusions of 22 May 2008 on a European approach to media literacy in the digital environment. Official Journal of the European Union. С 140/08 from 6.6.2008].
- Европейска комисия /ЕАСЕА (ИАОАК)/ „Евридика“, 2017 г. Гражданското образование в европейските училища, 2017 г. Доклад на „Евридика“. Люксембург, Служба за публикации на Европейския съюз. [European Commission /ЕАСЕА/ Eurydice,

2017. Citizenship Education at School in Europe – 2017. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union]
- Европейска комисия /ЕАСЕА (ЕАОАК) „Евридика“, 2012 г. Развиване на ключови компетенции в училище в Европа: предизвикателства и възможности за политика. Доклад на „Евридика“. Люксембург, Служба за публикации на европейския съюз. [European Commission /EACEA/ Eurydice, 2016. Developing Key Competences at School in Europe Challenges and Opportunities for Policy. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union].
- Европейска комисия /ЕАОАК (ЕАСЕА)/„Евридика“, 2016 г. Обучението по предприемачество в европейските училища. Доклад на „Евридика“. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз. [European Commission /EACEA/ Eurydice, 2016. Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union]
- Европейска Комисия. Съобщение на комисията до европейския парламент, съвета, европейския икономически и социален комитет и комитета на регионите. Европейска програма за сигурност. Страсбург, 28.4.2015 г. COM (2015) 185. [European commission. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. Commission Work Programme 2020. Brussels, 29.1.2020 COM(2020) 37 final.
- Европейски съвет. Директива (ЕС) 2017/541 на Европейския парламент и на Съвета от 15 март 2017 година относно борбата с тероризма и за замяна на Рамково решение 2002/475/ПВР на Съвета, и за изменение на Решение 2005/671/ПВР на Съвета. OJ L 88, 31.3.2017. [European Council. Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. OJ L 88, 31.3.2017].
- Европейска сметна палата. Преглед № 02/2019: Предизвикателства пред ефективно прилагане на политиката за киберсигурност на ЕС. Люксембург. Европейски съюз, 2019 г. [European court of auditors. Review No 02/2019. Challenges to effective EU cybersecurity policy. Luxembourg].
- European Transport Safety Council. (2019), The Status of Traffic Safety and Mobility Education in Europe.
- Закон за предучилищното и училищното образование. Обн. ДВ., бр. 79 от 13.10.2015 г., посл. изм. ДВ. бр. 24 от 22.03.2019 г., посл. доп. ДВ. бр. 42 от 28.05 2019 г. [Pre-school and School Education Act. Promulgated, State Gazette No. 79/13.10.2015, Effective 1.08.2016] Retrieved 20.07.2019
- Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование. (2017). София: МОН. [Mechanism for counteracting bullying and violence in institutions in the system of pre-school and school education. (2017). Sofia: MES].
- Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г. в сила от 11.10.2016 г. [Ordinance No. 13 for civil, health, environmental and intercultural education. State Gazette No. 80 of 11.10.2016, Effective 11.10/2016].

- Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка. Обн. – ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г., в сила от 08.12.2015 г. [Ordinance No. 5 for general education preparation. State Gazette No. 95/08.12.2015, Effective 08.12.2015].
- Наредба за изменение и допълнение на Наредба № 13 от 2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. ДВ, бр. 80 от 28.09.2018 г. в сила от 28.09.2018 г. [Ordinance to amend and supplement Ordinance No. 13 of 2016 on civil, health, environmental and intercultural education. State Gazette No. 80/28.09.2018, Effective 28.09.2018].
- Национална стратегия за киберсигурност „Киберустойчива България 2020“. (2016). София: Министерски съвет. [National Cyber Security Strategy "Cyber Sustainable Bulgaria 2020". (2016) Sofia: Council of Ministers].
- Препоръка на Съвета на Европа от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот. Официален вестник на ЕС. С 189/01.2018. [Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. Official Journal of the European Union. С 189/1]
- Програма за обучение по безопасност на движение по пътищата за учениците в първи клас. (2018a) София: МОН. [Road safety curriculum for 1 grade students. (2018a). Sofia: Ministry of Education and Science].
- Програма за обучение по безопасност на движение по пътищата за учениците във втори (2018b) София: МОН. [Road safety curriculum for 2 grade students. (2018b). Sofia: Ministry of Education and Science].
- Програма за обучение по безопасност на движение по пътищата за учениците в трети клас. (2018c) София: МОН. [Road safety curriculum for 3 grade students. (2018c). Sofia: Ministry of Education and Science].
- Програма за обучение по безопасност на движение по пътищата за учениците в четвърти клас. (2018d) София: МОН. [Road safety curriculum for 4 grade students. (2018d). Sofia: Ministry of Education and Science].
- Съвет на Европа (2016) Компетенции за демократична култура – Да живеем заедно като равни в културно разнообразни демократични общества. Страсбург, Съвет на Европа. [Council of Europe (2016.) Competences for democratic culture Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe Publishing. Strasbourg Cedex].
- Указание за обучение за действия при бедствия, аварии и катастрофи, пожари, и за оказване на първа помощ. (2002). София: МОН. [Instructions for training in disaster, accident and catastrophe, fires, and first aid. (2002). Sofia: Ministry of Education and Science]. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competence>

ИЗТОЧНИЦИ

- Battaglia, A. (2012). European Strategy to Prevent and Tackle School Bullying English version. Istituto Don Milani. [Баталя, А. Ситуацията в Европа по отношение на феномена насилие. Транснационален доклад. Институт Дон Милани]. https://iamnotscared.pixelonline.org/files/reports_transnational/Translations/BG_Translation_doc.pdf.pdf
- Buzan, T. (2010). The Mind Map Book. [Бюзан, Т. Твоят ум може всичко. Мисловни карти]. Sofia: Soft Press.

- D'Anna, C., Forte, P., & Gomez, F. (2019). Physical education status in European school's curriculum, extension of educational offer and planning. *Journal of Human Sport and Exercise*, 14 (4proc).
- De Bono, E. (2009). *How to Have Creative Ideas*. [Де Боно, Е. Как да развием творческото мислене]. Sofia: Locus.
- De Bono, E. (2010). *Six Thinking Hats*. [Де Боно, Е. Шест мислещи шапки]. Sofia: Kibea.
- Downes P.; Cefai, C., *How to Prevent and Tackle Bullying and School Violence: Evidence and Practices for Strategies for Inclusive and Safe Schools*, NESET II report, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. doi: 10.2766/0799
- Goleman, D. (2011). *Emotional intelligence*. [Голман, Д. (2011). Емоционалната интелигентност]. Sofia: Iztok-Zapad.
- Gyurova, V., Bozhilova, V., Valkanova, V. & Dermendzhieva, G. (2006). *Interaktivnostta v uchebniya protses*. [Гюрова, В., Божилова, В., Вълканова, В., Дерменджиева, Г. Интерактивността в учебния процес]. Sofia: Europress.
- Hanisch, A, Rank, A, Seeber, G. *How Green are European Curricula? A Comparative Analysis of Primary School Syllabi in Five European Countries*. *European Educational Research Journal*, Volume 13 Number 6 2014.
- Issues and Trends in Education for Sustainable Development*. (2018). A. Leicht, J. Heiss and W. J. Byun (eds). Paris: UNESCO.
- Kashlev, S. (2004). *Interaktivnie methodi obucheniya pedagogike*. [Кашлев, С. Интерактивни методи обучения педагогике]. Minsk: Visheishaya shkola.
- Kickbusch, I., Pelikan, J., Franklin Apfel, F., Tsouros, A. (Ed). (2013). *Health literacy. The solid facts*. World Health Organization, Paris: Regional Office for Europe of the World Health Organization.
- Kolarova, Ts. (2014). *Grazhdansko obrazovanie v universiteta*. [Коларова, Ц. Гражданско образование в университета]. Sofia: Avangard-Prima.
- McClelland, D. C. (1973). Testing for competence rather than for „intelligence.“ *American Psychologist*, 28(1),
- Merdzhanova, Ya. (2014). *Bazovi metodicheski podkhodi za transversalni kompetentnosti*. [Мерджанова, Я. Базови методически подходи за трансверсални компетентности]. Sofia: University press „St. Kliment Ohridski“.
- Nelsen, J., Lott, L., Glenn, H. (2001). *Positive Discipline in the Classroom, Revised and Expanded*. [Нелсън, Дж., Лот, Л. Глен, С. Позитивно възпитание]. Sofia: Infodar.
- Plackrose, H. (1992). *School – a place for children*. [Плакроуз, Х. Училището – място за деца]. Sofia: MTSOI.
- Radev, Pl. (2006). *Obshta uchilishtna didaktika*. [Радев, Пл. Обща училищна дидактика]. Plovdiv: University press „Paisii Hilendarski“.
- Raven, J., & Stephenson, J. (Eds.). (2001). *Competence in the Learning Society*. New York: Peter Lang.
- Savcheva, M. & Moinova, M. (2008). *Interaktivni metodi na obuchenie po izobrazitelno izkustvo*. [Савчева, М., Мойнова, М. Интерактивни методи на обучение по изобразително изкуство]. Sofia: Prosveta.
- Seligman, M. (2017). *Flourish*. [Селигман, М. (2017). Благоденствие]. Sofia: Hermes.

- Tsvetanska, S. & Vasileva, R. (2010). Da badesh grazhdanin – kniga za uchitelya. Nachalen etap. [Цветанска, С., Василева, Р. Да бъдеш гражданин – книга за учителя. Начален етап]. Sofia: Prosveta.
- Valchev, R. (2006). Interaktivni metodi i grupova rabota v savremennoto obrazovanie. [Вълчев, Р. (2006). Интерактивни методи и групова работа в съвременното образование]. Sofia: Otvoreno obrazovanie.
- Valcev, R. et al. (2003). Obrazovanie za demokratichno grazhdanstvo. Kniga za uchitelya. Nachalen kurs. [Вълчев, Р. и др. Образование за демократично гражданство. Книга за учителя. Начален курс.]. Sofia: Otvoreno obrazovanie.
- Vitanov, L. (2019a). Spazvam pravilata za 1 kl. Kniga za uchitelya. [Витанов, Л. (2019a). Спазвам правилата за 1 кл. Книга за учителя]. Sofia: Riva.
- Vitanov, L. (2019b). Spazvam pravilata za 2 kl. Kniga za uchitelya. [Витанов, Л. (2019b). Спазвам правилата за 2 кл. Книга за учителя]. Sofia: Riva.
- Vitanov, L. (2019c). Spazvam pravilata za 3 kl. Kniga za uchitelya. [Витанов, Л. (2019c). Спазвам правилата за 3 кл. Книга за учителя.]. Sofia: Riva.
- Vitanov, L. (2019d). Spazvam pravilata za 4 kl. Kniga za uchitelya. [Витанов, Л. (2019d). Спазвам правилата за 4 кл. Книга за учителя]. Sofia: Riva.
- Vitanov, L. et al. (2015). Metodi i tekhniki za aktivno uchene. [Витанов, Л. и др. Методи и техники за активно учене]. Sofia: University Press „St. Kl. Ohridski“.
- World Health Organization. Physical activity strategy for the WHO European Region 2016 – 2025. (2016). World Health Organization Regional Office for Europe UN City, Copenhagen.

ЗА АВТОРА

Доц. д-р Любен Витанов е преподавател в СУ „Св. Кл. Охридски“, ФНОИ, катедра „Начална училищна педагогика“. Неговите области на научни интереси са методиката на педагогическата работа в часа на класа, методиката на обучение по технологии и предприемачество, методите за активно учене и др. Има повече от 50 научни публикации. Автор е на национално одобрени учебници и учебни помагала за ученици от първи до осми клас.

Контакт: Адрес: София, бул. „Шипченски проход“ №69А.

Електронна поща: lvitanov@uni-sofia.bg

ABOUT THE AUTHOR

Associate Professor PhD Lyuben Vitanov is a lecturer at Sofia University, “St. Kliment Ohridski“, Faculty of Education Sciences and the Arts, Department of Primary School Education. His areas of scientific interest are the pedagogical work in class, the technology and entrepreneurship education, the active learning and more. He has more than 50 scientific publications. He is the author of nationally approved schoolbooks for primary students.

Contact: Address: 69A Shipchenski Prohod Blvd., Sofia.

E-mail: lvitanov@uni-sofia.bg